

Ik woonde op een schip.
Het was een toverschip.
Eigenlijk is ieder schip
een toverschip,
en iedere berg een toverberg,
als je er maar lang genoeg op blijft zitten.

Het schip bevoer
alle zeeën

van de wereld

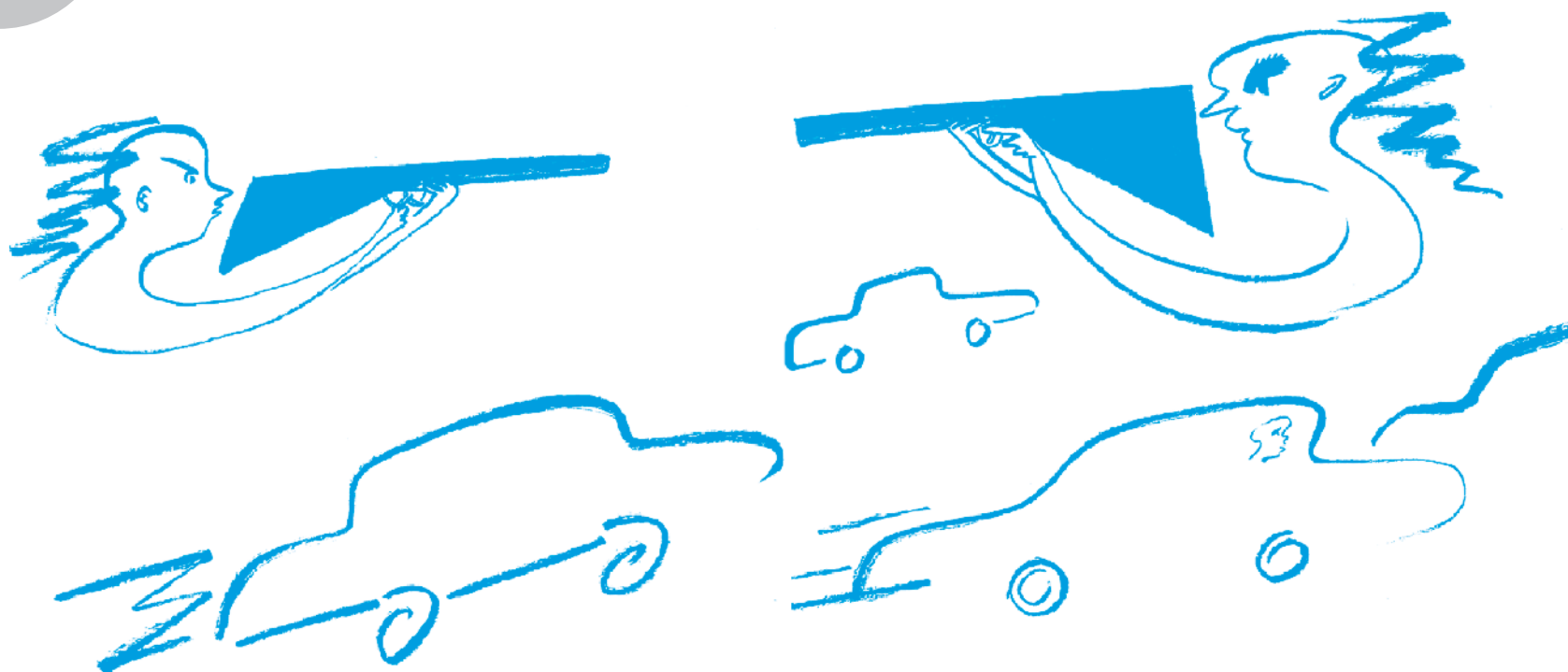
herfst 2007 **de Helling**

HET TOVER- SCHIP

door eva
hilhorst

Met wat er op het land gebeurde hadden wij niks te maken

COLOFON

De Helling is een links tijdschrift
over politiek en cultuur.

Versijnt viermaal per jaar.

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899,

t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegde
abonnementen worden automatisch
voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Maarten Brouwer

Tom van der Lee

Aysel Sabahoglu

Bart Snels

Farid Tabarki

Noortje Thijssen

CORRECTIE Tim Manders

VORMGEVING De ruimte ontwerpers
(Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk
Bureau GroenLinks

ADMINISTRATIE De Helling

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

tel 030-239 99 00

partijbureau@groenlinks.nl

CORRESPONDENTIE

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKKEL 'Hellend Vlak' werd wederom
verzorgd door Jack van Mildert
namens Bureau Groei Door Stijland
(sap@worldmail.nl)

OMSLAG

Eva Hilhorst en Henk Wildschut

Het toverschip^{1-3 & 46-48}

— Een graphic novel van Eva Hilhorst

De moraal van de tomaat⁴

Interview met Peter-Paul Verbeek — Erica Meijers

Globalisering en de politieke ruimte⁸

— Simon Bornschier e.a.

Landbouw in Europa¹⁴

Fotoreportage uit het kassengebied Almeria in Spanje — Henk Wildschut

Vakbondswerk onder migranten¹⁸

in Frankrijk en Spanje — Nicholas Bell

Onzichtbaar achter glas²⁰

Illegaliteit in het Westland — Marijke Bijl

Liberalisering leidt tot zelfmoord²⁴

Boeren in India — E. Revathi

“Europese boer heeft grote toekomst”²⁶

Interview met Europarlementariër Thijs Berman — Erica Meijers

‘The Winner takes it all’³⁰

ousiders op de arbeidsmarkt — Erik de Gier

Groene oppositie: geen business as usual³⁶

Mogelijkheden en strategieën onder Balkenende 4 — Wijnand Duyvendak

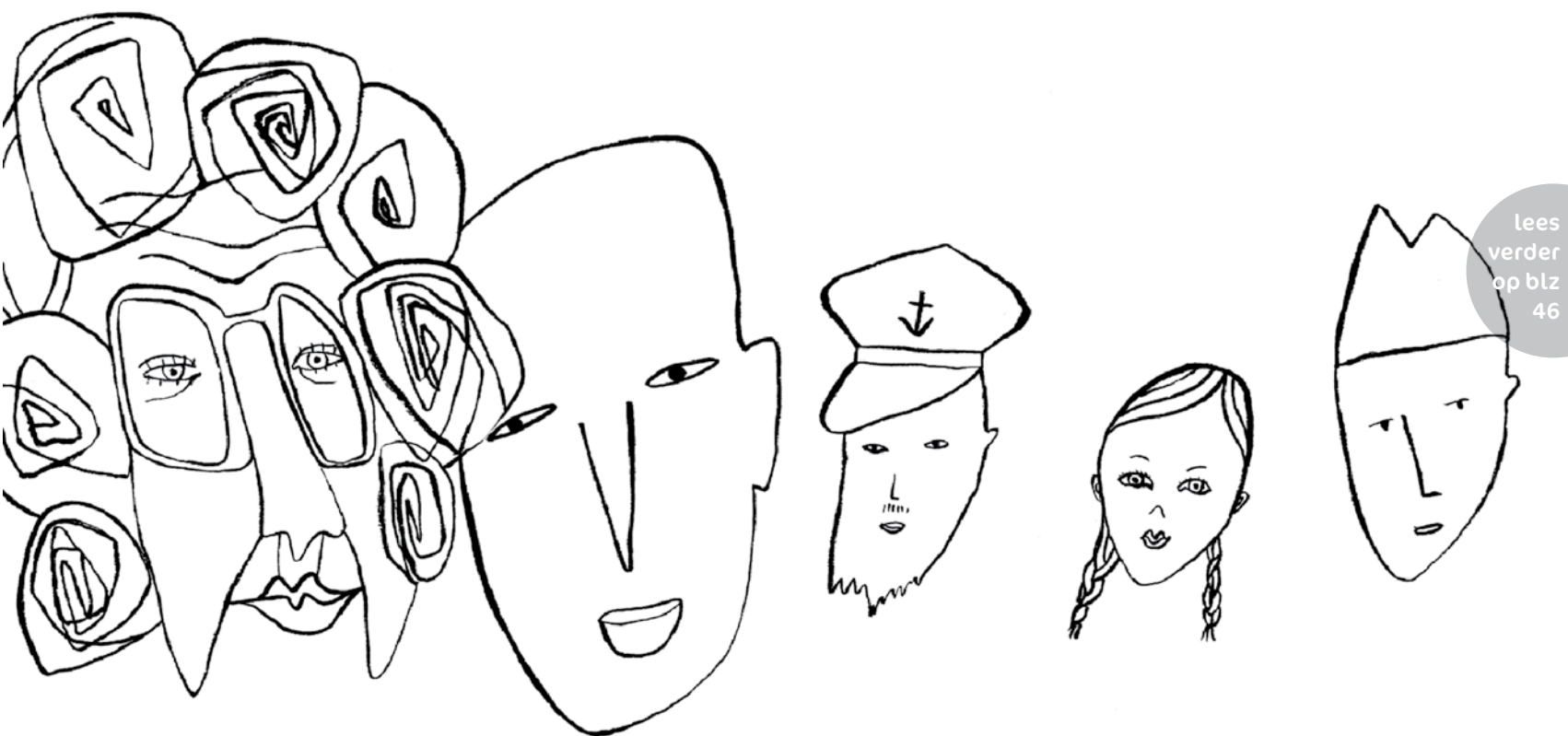
De moed om voorop te gaan⁴⁰

Is GroenLinks echt *De tijd vooruit*? — Marius Ernsting

Weg met de middelmaat⁴²

Hoger onderwijs volgens Enrico Perotti — met een reactie van Irene van den Broek

THEMA:
LAND-
BOUW
IN EUROPA

Het schip was five star plus,
de crème de la crème.
De anti-rimpelcrème, wel te verstaan
want de passagiers waren
gemiddeld een jaar of tachtig
en Amerikaan.

Onder het personeel waren
meer dan vijftig nationaliteiten

de Helling

NR 3 · HERFST 2007 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

beatus ille — gelukkig hij die ver van mensen woont, dichtte de Romeinse schrijver Horatius 30 jaar voor Christus. Wie ooit latijn leerde kent dit beroemde lofdicht op het boerenleven, waarin Horatius een idyllisch landleven tegenover de verdorvenheid van de grote stad plaatst. Maar Horatius legde deze idealisering van het platteland wel in de mond van een stedeling, omdat hij wist dat vooral die mensen het boerenleven verheerlijken, die het niet zelf hoeven leven.

Daaraan is ook 2000 jaar later weinig veranderd. Wel veranderd is het boerenleven zelf. Dat is in grote mate door de stad en de industrialisering ingehaald. De techniekfilosoof Peter-Paul Verbeek denkt in het interview op pagina 5 hardop na over de betekenis hiervan voor zowel de tomaat als de mens die de tomaat eet. Na een artikel over de politieke gevolgen van de globalisering gaat het in deze Helling dan vooral over de sociaal-economische kant van de landbouw in tijden van globalisering. Voor veel boeren is het leven er dankzij de modernisering gemakkelijker en beter geworden, maar het heeft ook schaduwzijden. Zelfs voor de

naïeve stedeling wordt het moeilijk het platteland te romantiseren wanneer hij terecht komt in de plastic zee van het kassengebied in het Spaanse Almeria en daar de krotten van de illegale tomatenplukkers ziet staan. Het zelfgefabriceerde onderkomen op de omslag van deze Helling staat namelijk niet in Latijns-Amerika of Afrika, maar in het zuiden van Europa en wordt bewoond door een gelukzoeker uit Noord-Afrika die een paar euro verdient met lange uren in hete Spaanse kassen.

Niet alleen de landbouw is aangewezen op goedkope arbeid. Onze illustratrice Eva Hilhorst werkte op een cruiseschip en tekende een *graphic novel* over de twee werelden aan boord: die van de passagiers en die van het personeel, waarvan sommigen nooit bovendecks komen. Op de eerste en laatste pagina's een voorpublicatie van haar boek. Er staat in deze Helling veel feitenmateriaal, maar het verborgen thema is toch dat van Horatius: hoe en waar vindt de mens het geluk, niet alleen ver van mensen, maar vooral ook temidden van hen.

=
ERICA MEIJERS

interview met Peter-Paul Verbeek

de moraal

van de tomaat

De huidige land- en tuinbouw is in verregaande mate geïndustrialiseerd: de invoering van machines en technologie hebben het boerenbedrijf diepgaand veranderd. Een gesprek met de techniekfilosoof Peter-Paul Verbeek (1970) over de relatie tussen mens en machine, de vrijheid van het individu en de ethiek van de tomaat.

ERICA MEIJERS

foto: Roland Pierik

Peter-Paul Verbeek onderzoekt de moraliteit van de dingen. In het voetspoor van Bruno Latour en Hans Achterhuis pleit hij voor meer aandacht voor technologie in de ethiek. Mensen delegeren moraal voor een deel aan apparaten: een verkeersdrempel dwingt je om af te remmen in een woonwijk en er is niet voor niets zoveel discussie over snelheidsbegrenzers op auto's: zo'n apparaat dwingt je tot een bepaald gedrag dat veiliger en duurzamer is en dus vanuit een bepaalde visie moreel meer verantwoord. Ook 'dingen' hebben dus het vermogen mensen tot een bepaald handelen aan te zetten, dat goed of kwaad kan zijn. Daarmee betreden de dingen het domein van de ethiek. Zou je datzelfde kunnen zeggen van de hightech paprika en de tomaat, afkomstig uit kassen vol technologie? Of met andere woorden: tot welke moraal dwingen ons de industriële landbouwproducten en waar is dan nog onze vrijheid als individu en consument? Met die vragen ging ik op weg naar Enschede, waar Verbeek en ik in de groene oase van de Universiteit Twente een gesprek voerden over tomaten, magnetrons en de menselijke vrijheid.

Dwingt een tomaat, net als bijvoorbeeld een stoplicht, een bepaalde moraal af?

"De vergelijking gaat niet helemaal op. Een tomaat als zodanig stuurt namelijk het handelen niet, de enige handeling die een tomaat uitlokt is: eet mij op! Je zou wel kunnen zeggen dat de soort tomaat je handelen kan sturen: als je een biologische tomaat wilt kopen, moet je daar immers veel meer moeite voor doen. Maar als je de tomaat bekijkt als het tastbare product van het proces van productie en consumptie wordt het wel anders. De Amerikaanse filosoof Langdon Winner heeft eens uitgewerkt wat de implicaties zijn van de introductie van de tomatenplukmachine. De maatschappelijke gevolgen waren groot: kleine bedrijfjes sneuvelen omdat ze de dure machine niet kunnen betalen, de tomaten moeten worden aangepast aan de mogelijkheden van de plukmachine die zachte, rijpe tomaten zou fijnknippen. Tomaten worden dus geplukt als ze nog hard zijn, met een vermindering van de smaak als gevolg. Daarnaast is het plukken zelf veel eentoniger en geestdodender. De invoering van technologie heeft dus nogal wat gevolgen, ook voor de tomaten die wij eten."

Het klinkt niet als een verbetering.

"De filosofen die zich met techniek hebben beziggehouden waren ook vaak somber over technologie, massaproductie etc. Techniek zou mensen vervreemden van zichzelf én van hun omgeving. Zij vreesden dat de apparaten zou-

den gaan heersen over de mensen en arbeiders tot slaven van machines zouden worden. Nu zijn daar wel degelijk voorbeelden van, zeker als je denkt aan lopendebandwerk, maar ik vind deze benadering toch te pessimistisch. Net zoals ik overigens weinig voel voor de uitsluitend optimistische omgang met techniek, waarbij machines en apparaten alleen beschouwd worden als een neutraal middel tot een doel dat verder geen enkele invloed op ons uitoefent. Beide visies geven volgens mij onze relatie tot de techniek niet juist weer. Techniek is niet weg te denken; het vormt ons leven en stuurt ons gedrag. In die zin zijn apparaten en machines niet onschuldig. Wat mij betreft moet je noch in termen van vervreemding, noch op een pure instrumentele manier over techniek denken."

Hoe dan wel?

"Mensen en hun omgeving zijn met elkaar verbonden. Mensen als autonome individuen bestaan niet. Juist de omgang met techniek laat dit goed zien. Via de techniek krijgen mensen toegang tot de wereld om hen heen en tot andere mensen. Bijvoorbeeld via de telefoon, met werktuigen die de grond bewerken, etcetera. Techniek bemiddelt tussen mens en wereld, en vormt daardoor de relatie tussen die twee.

Een goed voorbeeld komt opnieuw van Winner. Hij laat zien dat dingen ook een politieke lading hebben. In New York heeft de beroemde ontwerper Robert Moses viaducten aangelegd over de snelwegen die naar de stranden van Long Beach Island leiden. Die viaducten zijn zo laag gebouwd dat er alleen auto's onderdoor kunnen en geen bussen. Mensen die zich geen auto kunnen veroorloven kunnen het strand dus niet bereiken. In de tijd van Moses waren dat vooral de zwarte New Yorkers. Moses' bruggen hebben dus een politieke lading en zelfs niet zo'n frisse. Overigens zijn auto's inmiddels gemeengoed en rijden vooral de rijken in kampeerbussen die niet onder de viaducten door kunnen: de rollen zijn door de veranderingen omgedraaid en daarmee ook de 'moraliteit' van de viaducten. Mensen noch dingen staan op zichzelf; zij handelen in relatie met hun context.

Hoe moreel dwingend techniek kan zijn, maakt ook het voorbeeld van de magnetron duidelijk. Aanvankelijk werd die ingevoerd als hightech speeltje voor mannen en verkocht in bruingoedwinkels, tussen de videorecorders en de stereo-installaties. Het was een hele toer om hem te bedienen, wat zijn technologische imago alleen maar versterkte. Gaandeweg werd de magnetron steeds meer in de markt gezet als een gewoon kookinstrument. De verkoop ervan verschoof naar witgoedwinkels, waar hij zich

Peter-Paul Verbeek:

een plek verwierf tussen de koelkasten en de fornuizen. Daarmee werd de magnetron tevens geacht het domein van vrouwen te betreden. Dat bracht een opmerkelijke verandering in zijn ontwerp met zich mee: hij werd opeens een stuk eenvoudiger te bedienen. Veel toeters en bellen werden vervangen door simpele knopjes met pictogrammen. De twee magnetrons zijn even functioneel: ze zijn beide geschikt om snel een maaltijd te bereiden. De ene magnetron definieert zijn gebruikers echter als technologisch competent, de andere als incompetent. De moraal van deze magnetrons kun je seksistisch noemen.

Dit gaat vooral over het ontwerp, maar als je kijkt naar de manier waarop de magnetron als werkzaam fysiek object aanwezig is, wordt nog een andere rol ervan zichtbaar. Hij blijkt in staat te zijn het eetpatroon van mensen te veranderen. Door de manier waarop het apparaat functioneert – er kan snel en gemakkelijk voedsel mee verwarmd worden – nodigt hij als het ware uit tot het consumeren van diepvriespizza's en andere kant-en-klare maaltijden. Oprah Winfrey vroeg eens een aantal huishoudens gedurende enige tijd elke dag gezamenlijk de avondmaaltijd te gebruiken. Getuige de beelden van de situatie voorafgaande aan het experiment, waren de meeste gezinnen dit behoorlijk ontwend: ieder at op een eigen tijdstip, door in de magnetron op te warmen wat van zijn of haar gading was. Het experiment bleek voor veel gezinnen dan ook moeilijk vol te houden. Maar als het lukte, had dat soms hartverscheurende taferelen tot gevolg. Zo was de vader van één van de deelnemende gezinnen Oprah zeer dankbaar, omdat hij zonder het experiment nooit te weten gekomen zou zijn dat zijn zoon marinier wilde worden. De magnetron had in dit huishouden meer gedaan dan maaltijden opwarmen.

Kortom, het lijkt mij van belang dat we ons bewust zijn van de praktijk die een bepaald product organiseert en de consequenties die dat heeft voor onze samenleving.”

Als het gaat om het delegeren van moraal aan apparaten krijg je al snel de discussie over de individuele vrijheid. Een snelheidsbegrenzer kan dan goed zijn voor het milieu, maar hij begrenst ook de vrijheid op een voor velen irritante wijze. Mensen willen hun gedrag niet laten bepalen door een apparaat – ze willen zich geen slaaf voelen van een ding, maar zelf over hun gedrag beslissen.

“Er is een tendens om alles wat met techniek te maken heeft los te maken van de context. Dan gaat het opeens over de individuele vrijheid. Maar er zijn ook beslissingen die de hele samenleving aangaan en die je niet kunt afwen-

telen op het individu. Doe je dat wel, dan ontstaat er een schijnvrijheid. Want wat heb je er bijvoorbeeld aan als je een verzekering kunt kiezen, maar geen enkele invloed hebt op het hele systeem erachter? Er zijn genoeg gebieden waar geen keuzevrijheid bestaat, bijvoorbeeld als het gaat om minimumloon en dat soort zaken. Op veel gebieden accepteren we wel degelijk dat ons gedrag wordt gereguleerd en gestuurd door wetten en regels. Wanneer je onder vrijheid verstaat dat je als individu autonoom over alles kunt beslissen, dan blijft er voor mij niet veel meer over dan dat lied van Janis Joplin: ‘Freedom is just another word for nothing left to lose’.

Vrijheid gaat altijd over de manier waarop we met anderen verbonden zijn. Niemand zou bijvoorbeeld beweren dat onze vrijheid groter wordt wanneer we de grondwet afschaffen. Integendeel, ik zou eerder zeggen dat de individuele vrijheid dan afneemt omdat je zou zijn uitgeleverd aan de wetten van de jungle. De idee van het autonome subject is een mythe. We erkennen dat als samenleving door via wetten onze onderlinge verbondenheid te reguleren. Maar behalve mensen speelt in onze samenleving ook technologie een belangrijke rol in de onderlinge verhoudingen. Je kunt dan wel beweren dat een snelheidsbegrenzer een paternalistisch apparaat is en alle snelheidsovertreders voor de rechter dagen, maar je kunt ook erkennen dat de snelwegen en auto's in ons land door de manier waarop ze zijn gemaakt als vanzelf uitnodigen tot harder rijden dan goed is. Met zo'n begrenzer corrigeer je dat – het is dus inderdaad een moreel instrument, net zoals allerlei andere politieke maatregelen. Er is door de toegenomen aandacht voor milieu wel steeds meer belangstelling voor die morele rol van technologie. Zo heb je wasmachines die piepen wanneer het filter verschoond moet worden of wanneer ze te veel water of wasmiddel verbruiken. Die dwingen je niet tot duurzaam gedrag, maar proberen je door het gepiep wel te overtuigen iets te doen. Dergelijke *persuasive technology* spreekt de liefhebbers van keuzevrijheid dan waarschijnlijk meer aan.”

Terug naar de tomaat. Welke morele vragen roept dit door technologie en industrialisatie gevormde product op?

“Zoals ik al zei is het niet zozeer de tomaat zelf die een bepaalde praktijk organiseert, maar is het eerder de praktijk van productie en verkoop die een bepaald soort tomaat genereert. De tomaat die nu in de supermarkt ligt is het resultaat van een combinatie van machines, arbeid en marktmechanismen. De laatste tijd zie je steeds meer soorten tomaten, omdat de

consument in opstand is gekomen tegen die harde, smakeloze, onrijp geoogste tomaat, al is hij dan goedkoop. Behalve de vraag of de wijze waarop deze tomaat wordt verbouwd en verhandeld moreel verantwoord is, kom je hier ook bij de vraag naar de ethiek van de consument. Een tomaat kopen is in elk geval geen neutrale bezigheid, al realiseren veel mensen zich dat niet. Door een bepaalde tomaat te kopen word je deel van het hele productieproces en daarmee ook medeplichtig aan de manier waarop dat verloopt. Het belangrijkste probleem is hier misschien wel dat die context van de tomaat onzichtbaar blijft in de supermarkten waar hij met zachte muziekjes en aangenaam licht aan de man wordt gebracht. We zijn niet vrij om te kiezen omdat we niet weten hoeveel bestrijdingsmiddelen er gebruikt zijn, hoeveel arbeiders misschien onderbetaald werden en hoeveel boeren bijna failliet zijn gegaan om deze tomaat voor deze prijs te produceren.

Als het gaat om de tomaat kom je dus niet alleen uit bij de tomatenplukmachine, maar vooral bij de sociaal-economische vragen rond zijn productie en verkoop. We zijn veel meer gewend deze laatste vragen te stellen dan vragen over de sociale rol van apparaten. Iedereen weet dat bij de organisatie van de landbouw de inrichting van de samenleving in het geding is, maar als het om technologie gaat, is men zich daar veel minder van bewust. Toch hangen beide nauw samen in het geval van de tomatenproductie en -consumptie. Ingenieurs en ontwerpers hebben doorgaans vrij spel. Hooguit zijn er normen op het gebied van veiligheid, maar verder is er ternauwernood debat over de morele gevolgen en de ethische vragen rondom hun uitvindingen. Dat zou ik graag anders zien.”

=

LITERATUUR

P.P. Verbeek & A. Slob (eds.), *User Behavior and Technology Development – Shaping Sustainable Relations between Consumers and Technologies*, Dordrecht: Springer, 2006.

P.P. Verbeek, *De daadkracht der dingen – over techniek, filosofie en vormgeving*, Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2003 (2e druk).

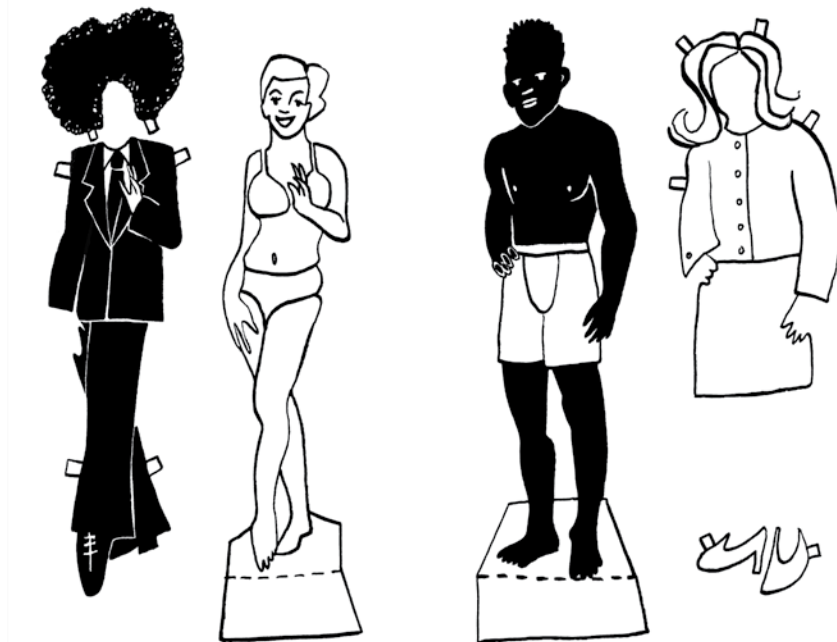
Langdon Winner, *The Whale and the Reactor: A Search for Limits in an Age of High Technology*, Chicago: University of Chicago Press, 1986 (zowel de bruggen van Moses als de tomatenplukmachine komen aan de orde in het hoofdstuk ‘Do Artifacts Have Politics’).

Marja Vuijsje: Clinton of Obama?

Zelden ben ik zo vaak door lezers van De Helling op het matje geroepen als na die keer dat ik schreef gevallen te zijn voor Barack Obama. Was het wel kosher te kiezen voor 'een man' terwijl er ook 'een vrouw' in de race is voor het Amerikaanse presidentschap? Die man was dan wel 'een zwarte' en had daarom vanzelfsprekend ook een streepje voor, maar een beetje vrouw hoorde toch eigenlijk te gaan voor Hillary Clinton. Of vond ik soms dat de zwarten eerder aan de beurt waren om te laten zien dat een van hen in staat is het machtigste land ter wereld te leiden?

Door de ernst waarmee werd gediscussieerd over 'de vrouw' versus 'de zwarte' werden Hillary Clinton en Barack Obama teruggebracht tot aanvoorders van verschillende mensensoorten.

Alsof er geen interessanter verschillen zijn tussen politici dan het lichaam waarin ze zijn geboren. Toch is het bijna onvermijdelijk dat de twee presidentskandidaten worden gezien als representanten van grote groepen Amerikanen die doorgaans minder kansen krijgen zichzelf op belangrijke posities te bewijzen dan 'de witte man'. Een belangrijk deel van de democratische verkiezingscampagne gaat er juist over wie van de twee de meeste steun kan vergaren onder andere mensensoorten dan die waartoe zijzelf behoren. Barack Obama maakte van het begin af aan duidelijk dat hij de president wil zijn van alle Amerikanen. "Er is geen zwart Amerika en een blank Amerika en een Latino-Amerika en een Aziatisch Amerika: er is maar één Amerika, de Verenigde Staten van Amerika," zei hij tijdens een toespraak waarmee hij zijn aanhang wist te raken. Over een mannelijk en vrouwelijk Amerika repte hij niet, maar intussen heeft hij wel de jacht geopend op de vrouwelijke kiezer. Nu Obama het opneemt tegen mevrouw Clinton wordt zijn echtgenote Michelle ingezet om vrouwen te paaien hun stem te geven aan 'de zwarte man met de gekke naam', zoals hij zichzelf noemt. Op de campagnewebsite van Obama is Michelle te zien tijdens een praatje dat ze hield voor een vrouwengroep in haar geboorteplaats Chicago. Achter haar prijken borden met de tekst 'Women for Obama '08'.

Omgekeerd doet Hillary Clinton er alles aan te bewijzen dat zij ook voor zwarte mannen de gedroomde president van Amerika is. Op haar website kan je een videofilmje bekijken waarin de groep 'African American Men for Hillary' laat weten dat Clinton degene is die staat voor 'new leadership'. Onder haar leiding zal het volgens hen beter gaan met Amerika. "En als het beter gaat met Amerika, gaat het ook beter met de Afro-Amerikanen".

Bij het zien van de campagnewebsites overvalt je een gevoel van moedeloosheid over de even geoliede als voorspelbare manier waarop de twee kandidaten in de weer zijn hun aanhang onder 'de anderen' te vergroten. Het is trouwens Hillary Clinton die zichzelf het meest uitbundig presenteert als lid van een groep waarvan slechts een beperkt aantal officiële geschiedenis schreef. Ter gelegenheid van 'Women's Equality Day' werd een e-card gemaakt met de portretten van een serie belangrijke Amerikaanse vrouwen, waarbij de vrouwen van kleur niet zijn vergeten. Na de foto's van onder andere de oud-minister Madeleine Albright, de zwarte burgerrechtenactiviste Rosa Parks, de eerste Mexicaans-Amerikaanse en de eerste Aziatisch-Amerikaanse vrouw in het congres volgt een foto van Hillary Clinton met de tekst: "You've got the right to vote, use it to make history".

Toch blijf ik erbij dat het interessanter zou zijn te zien wat Obama ervan gaat maken als hij president wordt. Met zijn net iets linksere verhaal, net iets bredere kijk op de wereld buiten Amerika, de consequente manier waarop hij de oorlog tegen Irak heeft afgewezen en de wijze gedrevenheid waarmee hij zijn boodschap weet over te brengen heeft hij mijn hartje gestolen. Aan de andere kant zal ik een zeker gevoel van triomf niet kunnen onderdrukken als Clinton het wordt. Ik kan wel beweren dat het denken in mensensoorten uit den boze is, maar zolang het bezit van een vrouwenlichaam voor velen van ons nare consequenties heeft is het altijd mooi als een vrouw iets hoogs wordt. Gelukkig heb ik geen Amerikaans stemrecht.

=

Dit is de laatste column van Marja Vuijsje voor De Helling. Sinds 1994 verbond ze in haar bijdragen aan dit blad het persoonlijke met het politieke en opende daarmee vele werelden.

Er is een nieuwe politieke strijd gaande tussen de winnaars en de verliezers van de globalisering. Een groep Zwitserse en Duitse wetenschappers vergeleek zes Europese landen.

Simon Bornschier

Timotheos Frey

Hanspeter Kriesi

Romain Lachat

*zijn verbonden aan het Instituut voor
Politieke Wetenschappen van de
Universiteit van Zürich.*

Martin Dolezal

Edgar Grande

*werken voor het Geschwister-Scholl-
Instituut voor Politieke Wetenschappen
van de Ludwig-Maximilians-Universiteit
in München.*

Het hedendaagse proces van globalisering kan in de traditie van de Noorse politicoloog Stein Rokkan worden gezien als een 'kritiek moment' in de geschiedenis dat zal leiden tot nieuwe structurele tegenstellingen, zowel nationaal als internationaal. De politieke gevolgen van globalisering zijn tot nu toe vooral bestudeerd vanuit een supra- of transnationaal perspectief. In deze bijdrage wordt gekeken naar de politieke consequenties op nationaal niveau in een aantal West-Europese landen.

Onze analyse gaat uit van vier aannames. Ten eerste gaan we ervan uit dat, paradoxaal genoeg, de politieke reacties op de economische en culturele globalisering zich vrijwel zeker vooral op nationaal niveau zullen manifesteren. De democratische betrokkenheid van burgers is immers nog altijd een nationale aangelegenheid. In de tweede plaats nemen we aan dat het proces van groeiende concurrentie nieuwe groepen 'winnaars' en 'verliezers' zal opleveren. Deze concurrentie zal op economisch gebied plaatsvinden, op cultureel gebied (onder meer vanwege immigratie) en in het politieke domein (tussen landen en internationaal georiënteerde politieke organisaties). De winnaars zullen waarschijnlijk bestaan uit ondernemers en goed opgeleide werknemers in sectoren die openstaan voor internationale concurrentie, en verder uit allerlei andere soorten kosmopolitische burgers. De verliezers zullen eveneens te vinden zijn onder ondernemers en goed opgeleide werknemers, maar dan in sectoren die traditioneel wat meer 'beschermd' zijn. Daarnaast zullen veel onopgeleide werknemers en burgers die zich sterk identificeren met hun nationale gemeenschap tot de verliezers gaan behoren.

Ten derde nemen we aan dat de nieuwe groepen winnaars en verliezers van de globalisering bestaan uit *politieke kanshebbers*, die hun stempel zullen drukken op politieke organisaties. Het ligt het in de lijn der verwachting dat de politieke voorkeuren die voortkomen uit de nieuwe tegenstellingen niet langer bepaald zullen worden door de traditionele, nationale politieke scheidslijnen. Hierdoor zal het voor de gevestigde nationale politiek moeilijk zijn om vat te krijgen op deze nieuwe kanshebbers. Omdat de samenstelling van de groepen winnaars en verliezers per land zal verschillen, wordt het moeilijk om ze in te passen op transnationaal niveau (bijvoorbeeld de Europese Unie). Hiermee wordt het nog waarschijnlijker dat de nieuwe politieke kanshebbers zich vooral zullen manifesteren in het nationale politieke proces.

Bij onze vierde en laatste aanname is er opnieuw sprake van een paradox, namelijk dat met het neerhalen van de landsgrenzen deze grenzen in politiek opzicht juist belangrijker worden. De verliezers van de globalisering zullen zich met protectionistische maatregelen proberen te beschermen en de nadruk leggen op de instandhouding van landsgrenzen en nationale onafhankelijkheid. De winnaars daarentegen, die baat hebben bij de groeiende concurrentie, zullen voorstander zijn van het proces van internationale integratie en het opengaan van de grenzen. Wij zullen de strijd tussen verliezers en winnaars van de globalisering hier omschrijven als een conflict tussen *demarcatie* en *integratie*.

Isering

de Helling 9 herfst

De politieke ruimte

Sinds de Tweede Wereldoorlog worden de politieke structuren steeds minder bepaald door de traditionele kloven tussen verschillende klassen en religies. Oorzaken hiervoor zijn secularisatie, veranderde waarden, een verhoogd opleidingsniveau, een verbeterde levensstandaard en de ontwikkeling van de dienstensector. In plaats daarvan zijn er sinds de jaren zestig nieuwe conflicten ontstaan rond thema's die in sommige landen werden aangeduid met termen als 'nieuwe waarden' of een 'nieuwe klasse'.

De nieuwe sociale bewegingen, die opkwamen uit naam van cultureel liberalisme en sociale rechtvaardigheid, droegen bij aan de transformatie van de culturele dimensie, die vroeger vooral door religie werd beheerst. In de oude situatie werd enerzijds het cultureel liberalisme, of libertinisme, bestreden, en anderzijds werden de traditionele, autoritaire waarden en instellingen verdedigd (waaronder het christelijke geloof, het traditionele gezin en het leger). De mobilisering van de nieuwe sociale bewegingen en de hierop volgende politieke institutionalisering van jonge linkse en groene partijen zorgden niet voor nieuwe dimensies: de politieke ruimte blijft in wezen tweedimensionaal, waarbij de ene dimensie sociaal-economisch is, en de andere cultureel. Wat wel veranderde, was de betekenis van de conflicten die aan deze dimensies waren verbonden. Op een soortgelijke manier verwachten wij dat het nieuwe conflict tussen *demarcatie* en *integratie* zal worden ingebed in de tweedimensionale basisstructuur, die hierdoor weer zal transformeren. Dat noemen wij de *inbeddingshypothese*.

Op het sociaal-economische vlak kan worden verwacht dat het nieuwe conflict de klassieke tegenstelling versterkt tussen pro-staat en pro-markt, waarmee deze tegenstelling tevens een nieuwe betekenis zal krijgen. De pro-staatpositie zal waarschijnlijk defensiever en protectionistischer worden, terwijl de pro-marktpositie naar verwachting assertiever wordt, ten gunste van de vergroting van nationale concurrentie op de wereldmarkten.

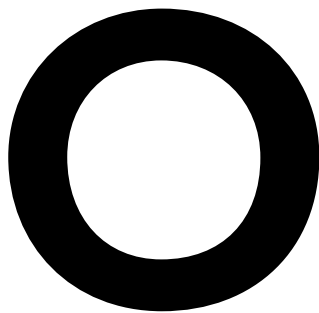
In de culturele dimensie verwachten we een sterkere weerstand tegen het culturele liberalisme van de nieuwe sociale bewegingen, als gevolg van de 'etnificatie' van de politiek. Met

name de verdediging van tradities zal een etnisch of nationalistisch karakter krijgen. Bovendien moeten er nieuwe vraagstukken in de culturele dimensie worden opgenomen. Centraal hierbij staan de kwesties van de Europese integratie en de immigratie, die verbonden zijn met de nieuwe politieke en culturele vormen van concurrentie die de globalisering met zich meebrengt. Het 'demarcatie-deel' van de nieuwe culturele tegenstelling wordt gekenmerkt door weerstand tegen het proces van Europese integratie en door restrictieve ideeën over immigratie.

De politieke partijen

Er zijn verschillende combinaties mogelijk van posities die de politieke partijen kunnen innemen binnen de twee genoemde dimensies. Deze posities vertegenwoordigen het spectrum van mogelijke interpretaties, of ideologische kaders, die de politieke entrepreneurs tot hun beschikking hebben in het nieuwe structurele antagonisme. We onderscheiden onder meer de drie traditionele ideologische families die in alle West-Europese landen vertegenwoordigd zijn: de sociaaldemocraten, de liberalen en de conservatieven (vaak christendemocraten). Er zijn echter ook twee nieuwe concurrenten: aan de ene kant de linkse/groene partijen die zijn voortgekomen uit de nieuwe sociale bewegingen en aan de andere kant populistisch rechts. Het is typerend dat de *mainstream*-partijen tot nu toe een enigszins onduidelijke positie binnen de nieuwe tegenstellingen hebben ingenomen. Ze lijken vooral onzeker te zijn vanwege interne verdeeldheid over het vraagstuk van de integratie. Verder hebben ze een overwegend positieve houding tegenover het proces van economische denationalisatie, dat ze ook als onvermijdelijk beschouwen. Als eerste hypothese willen we daarom stellen dat de *mainstream*-partijen in West-Europa (a) geneigd zullen zijn om met een 'winnaarsprogramma' te komen, dat wil zeggen: ten gunste van een verdere economische en culturele integratie, maar dat (b) de linkse *mainstream*-partijen zullen proberen om economische integratie te combineren met behoud van de sociale bescherming die de verzorgingsstaat biedt, terwijl hun rechtse collega's de rol van de staat in alle opzichten juist willen beperken.

Witte
Vrouwenveld,
een 'herstruktureringswijk'
in Maastricht.
Reportage
van Peter
Valckx,
2002.

Er bestaan echter variaties op dit algemene thema. Aan de linkerkant kunnen we onderscheid maken tussen de 'klassiek linkse' positie, die vasthoudt aan een etatistische mentaliteit. Daartegenover staat de zogenaamde 'derde weg', die door de Britse Labour Party werd geformuleerd en later ook in veel andere landen in de belangstelling kwam te staan (vooral in Duitsland). De derde weg wil een antwoord zijn op de problemen die de nieuwe scheidslijn met zich meebrengt. De globalisering wordt positief benaderd, maar tegelijk probeert men de neoliberale voorliefde voor de vrije markt te combineren met een kern van sociale rechtvaardigheid.

Aan de rechterkant worden de conservatieven eveneens met een dilemma geconfronteerd. Economisch gezien neigen ze ertoe om liberalisering te ondersteunen, maar sociaal en cultureel zijn ze eerder nationalistisch en verzetten ze zich tegen het opengaan van de grenzen. In overeenstemming hiermee varieert hun houding, met name binnen de culturele dimensie.

Vergeleken met de andere twee grote politieke families zouden de liberalen in principe minder problemen moeten hebben met het opengaan van de grenzen. We kunnen echter onderscheid maken tussen 'liberaal radicalisme' en 'liberaal conservatisme'. Terwijl een partij als het Nederlandse D66 in economisch opzicht altijd links is geweest, heeft de VVD in Nederland steeds de nadruk gelegd op economische vrijheid en liberalisering van de markt, en is voor het overige overwegend rechts georiënteerd. Geconfronteerd met het opengaan van de grenzen, onderscheiden de liberaalconservatieven zich door het accent dat ze leggen op de liberalisering van de markt, ofwel de integratie op economisch gebied, terwijl ze tegenstander zijn van de transnationale politieke integratie.

Op grond van deze observaties kunnen we twee ontwikkelingen verwachten. In de eerste plaats zullen de profielen van de politieke partijen veranderen, zoals al zichtbaar is bij het Britse New Labour en de Oostenrijkse FPÖ. De politieke partijen uit de *mainstream* worden echter nog steeds gekenmerkt door besluiteloosheid en de neiging om zich overwegend aan de kant van de winnaars op te stellen. Dit zal de positie van de politieke organisaties in de periferie versterken. Zij zul-

len vooral met een 'verliezersprogramma' komen. De nieuwe en/of marginale politici aan de rechterzijde zullen zich daarbij vooral in *cultureel* opzicht protectionistisch opstellen en hun linkse equivalenten vooral in *sociaal* en *economisch* opzicht.

In de meeste landen zijn met name de populistisch rechtse partijen in staat geweest om een zeer aantrekkelijk ideologisch pakket samen te stellen voor de verliezers van economische veranderingen en culturele diversiteit. Wij beschouwen de partijen die met het meeste succes een beroep doen op de belangen en angsten van de verliezers van de globalisering als de drijvende krachten achter de huidige transformatie van de West-Europese politieke partijstelsels.

De politieke programmapunten

Om een analyse te maken van de impact van de globalisering op de nationale politieke ruimte kijken we naar zes West-Europese landen: Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Zwitserland, Oostenrijk en Nederland. In vier van deze landen zijn belangrijke politieke vertegenwoordigers van populistisch rechts opgekomen. Van deze nieuwe partijen is het Franse Front National de oudste en waarschijnlijk ook de meest succesvolle. Zowel de Zwitserse SVP (Zwitserse Volkspartij) als de Oostenrijkse FPÖ (Vrijheidspartij van Oostenrijk) zijn voormalige *mainstream*-partijen, waarbij de SVP vroeger een conservatieve partij was en de FPÖ een liberaalconservatieve. De Nederlandse Lijst Pim Fortuyn (LPF) is de meeste recente aanwinst in het kamp van populistisch rechts, hoewel Fortuyn een geheel eigen innovatieve politieke retoriek had die hem in de marge van de rechtspopulistische familie deed belanden. In de overige twee landen, Groot-Brittannië en Duitsland, waren de veranderingen aan de rechterkant van het politieke spectrum minder uitgesproken.

De omgang van de partijen met vraagstukken rond globalisering kan het beste geanalyseerd worden door te kijken naar het politieke debat tijdens verkiezingscampagnes zoals weerspiegeld in de massamedia. We hebben daarom krantenberichten over verkiezingscampagnes inhoudelijk geanalyseerd. Een analyse behelst verkiezingen in de jaren zeventig en de andere gaan over de jaren negentig en het begin van de nieuwe eeuw.

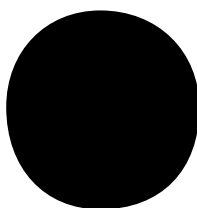
Hoewel het enigszins onvoorspelbaar is welke punten tijdens een campagne aan de orde komen, is er toch sprake van enkele structurele conflicten die op verschillende manieren tot uitdrukking kunnen komen. De belangrijkste twistpunten bleken te liggen op twee terreinen. Thema's als de bescherming van de verzorgingstaat, steun voor het economische liberalisme en een streng begrotingsbeleid verwijzen naar de traditionele *economische tegenstelling tussen staat en markt*, dat wil zeggen naar de klassentegenstellingen tussen links en rechts. De andere onderwerpen hebben allemaal betrekking op de *culturele dimensie*. Er is een universalistische en kosmopolitische positie: steun voor cultureel liberalisme (dat de vraagstukken omvat die door de nieuwe linkse sociale bewegingen op de politieke agenda zijn gezet), Europese integratie en onderwijs, cultuur en wetenschappelijk onderzoek. Diametraal tegenover deze positie staan steun voor een hard immigratiebeleid, nadruk op orde en gezag en een sterk leger. Het harde immigratiebeleid komt het meest in de buurt van het concept van nationale bescherming. Tenslotte zijn er thema's die niet duidelijk binnen de economische en culturele dimensies van de politieke tegenstellingen kunnen worden geplaatst, zoals milieubescherming, de bevordering van institutionele hervormingen en steun voor infrastructuurprojecten.

De politieke positie

In alle landen bestaat een scherpe tegenstelling tussen steun voor de verzorgingstaat en steun voor economisch liberalisme. Hierbij is de afstand tussen de verschillende posities vaak het grootst. Dit wijst erop dat het traditionele economische conflict nog steeds springlevend is. Daarnaast spelen in elk land culturele tegenstellingen. Die variëren enigszins per land, maar sinds de jaren negentig bestaat het culturele conflict vooral uit de scherpe tegenstelling tussen enerzijds cultureel liberalisme en anderzijds een restrictiever immigratiebeleid. We richten ons nu wat gedetailleerder op de drie karakteristieke voorbeelden Duitsland, Zwitserland en Nederland, en zullen bespreken hoe de nationale configuraties daar getransformeerd zijn. We sluiten af met een vergelijking tussen deze drie landen en Frankrijk.

We kijken eerst naar *Duitsland*. In de jaren zeventig werd de culturele dimensie gekenmerkt door een scherpe tegenstelling tussen cultureel liberalisme aan de ene kant en aan de andere kant de steun voor een sterk leger en een streng begrotingsbeleid. In de laatste verkiezingen is het karakter van de culturele dimensie veranderd. Immigratie is een zeer belangrijk onderwerp geworden dat het verst verwijderd is van cultureel liberalisme. Steun voor het leger, strenge begrotingen, cultuur en milieubescherming zijn tegenwoordig onderwerpen waar meer consensus over bestaat, wat tot uitdrukking komt in een centralere positie in de configuratie. De CDU/CSU heeft min of meer dezelfde positie gehouden in de culturele dimensie en bevindt zich op grote afstand van het culturele liberalisme, en dichtbij een hard standpunt over immigratie. Als gevolg hiervan zijn er geen nieuwe rechtspopulistische partijen geweest die zich met succes als concurrenten van de CDU/CSU konden opwerpen. Daarentegen hebben de FDP, en vooral de SPD, in de jaren negentig een centralere positie ingenomen. Met name in de culturele dimensie zijn ze naar het midden opgeschoven. Zoals we al suggereerden werden de overeenkomsten qua posities van de grote partijen gecompenseerd door de opkomst van nieuwe partijen. De Groenen en de PDS bevinden zich dichtbij de vroegere locatie van de sociaaldemocraten. Deze nieuwelingen verdedigen de verzorgingstaat, zijn voorstander van cultureel liberalisme en houden zich verre van een restrictief immigratiebeleid.

In *Zwitserland* zijn de invulling van de politieke ruimte en de posities van de partijen tussen midden jaren zeventig en eind jaren negentig radicaler veranderd dan in Duitsland. De ruk die de liberalen en conservatieven hebben gemaakt in de richting van economisch liberalisme heeft geleid tot een sterkere polarisatie in de Zwitserse politieke ruimte. In de culturele dimensie is er een nieuwe tegenstelling ontstaan tussen Europese integratie en een restrictief immigratiebeleid. De getransformeerde culturele dimensie komt gedeeltelijk overeen met de traditionele scheiding tussen links en rechts. De partijen die het meest openstaan voor de Europese integratie – SP en CVP – bevinden zich dichtbij de verzorgingstaat dan bij het economische liberalisme. Aan de tegenoverliggende zijde verde-

digd de SVP zowel het economische liberalisme als een restrictiever immigratiebeleid. Door deze strategie zijn de radicaal rechtse concurrenten in Zwitserland uitgeschakeld en groeide de SVP. Terwijl de grote Zwitserse partijen zich aan weerszijden van de conservatieve lijn bevinden, hebben de groenen een opvallende positie ter linkerzijde. Dit komt omdat ze afstand nemen van zowel de Europese integratie als van een restrictief immigratiebeleid.

Nederland vertoont veel overeenkomsten met Zwitserland. In de jaren zeventig waren de voorstanders van het culturele liberalisme nauw verbonden met de voorstanders van de verzorgingstaat. Beiden zetten zich in de economische dimensie af tegen het economisch liberalisme, en in de culturele dimensie tegen een sterk leger. De opkomst van de SP is in dit onderzoek nog niet verdisconteerd, maar bevestigt de verwachting dat marginale partijen zullen groeien. De sociaaldemocraten nemen net als de GroenLinks en D66 een linksliberale positie in. De christendemocraten zijn net als hun Zwitserse of Oostenrijkse tegenhangers voorstander van een sterke verzorgingstaat en hebben een gematigde positie als het gaat om culturele vraagstukken. De VVD tot slot, verschilt van het CDA door haar liberalere opvattingen over economische mogelijkheden.

In de jaren negentig heeft er duidelijk een transformatie van de culturele dimensie plaatsgevonden. Europese integratie en cultureel liberalisme staan nu tegenover een streng immigratiebeleid. Wat dit betreft lijkt de Nederlandse transformatie op de Zwitserse. Maar de opvallendste verschuivingen hebben plaatsgevonden in de posities van de partijen. In 1994 waren de grote partijen nog verdeeld over een 'Europa tegenover immigratie'-lijn, waarbij de PvdA en GroenLinks de linkse integratiepositie innamen. De VVD stond aan de andere kant en behield deze positie ook in latere jaren. Maar de linkse partijen, en in mindere mate de christendemocraten, veranderden later radicaal van positie. Zij verwijderden zich van Europese integratie en cultureel liberalisme. Deze verandering geldt niet alleen voor de PvdA, maar ook voor GroenLinks en D66. Tegelijkertijd zijn deze partijen tegen een restrictief immigratiebeleid.

Het jaar 2002 is natuurlijk het jaar waarin de Lijst Pim Fortuyn zijn intrede deed in de Nederlandse politiek. De LPF is in het nieuwe culturele conflict duidelijk voorstander van dichte grenzen/demarcatie, hoewel het een meer gedifferentieerde kijk heeft op immigratie dan andere rechtspopulistische partijen. De partij is het verst verwijderd van Europese integratie en cultureel liberalisme. In tegenstelling tot Zwitserland heeft de opkomst van de LPF echter niet geleid tot polarisatie binnen de politieke ruimte. In plaats daarvan zijn de gevestigde partijen naar elkaar toe geschoven, met zijn allen richting de LPF, waarbij het zwaartepunt van de partijen dus is verplaatst in de richting van cultureel protectionisme. Overigens moet worden opgemerkt dat deze trend lang voor de opkomst van de LPF begon en dat de convergentie van de partijen een stuk verder is gegaan dan men had kunnen verwachten.

In al deze landen, en ook in Frankrijk en Groot-Brittannië, is sprake van een transformatie van de nationale politieke ruimte die vooral tot uitdrukking komt in de basisstructuur van deze ruimte. Met uitzondering van Frankrijk, waar de partijen zich min of meer schaarden binnen één enkele dimensie, konden de grote partijen al in de jaren zeventig in drie groepen worden onderverdeeld: sociaaldemocraten, liberalen en conservatieven (of christendemocraten). In de loop van de jaren negentig bleef dit min of meer het geval, waarbij het Front National – een exponent van de rechtspopulistische familie – in Frankrijk een derde groep werd. In de andere landen worden de drie groepen nog steeds vertegenwoordigd door de traditionele partijen. Wel moet worden opgemerkt dat in Oostenrijk en Zwitserland één van de drie stromingen definitief van karakter veranderde en het equivalent van het Franse FN werd. In Nederland is de LPF tijdelijk de derde groep geweest, maar door het plotselinge verval van deze partij werd de traditionele driehoek nieuw leven ingeblazen, waardoor de drie polen zich wellicht ook weer van elkaar zullen verwijderen. In Duitsland en Groot-Brittannië is de traditionele conservatieve stroming (nog) niet met een serieuze uitdager geconfronteerd, waardoor in deze landen wat dit betreft alles voorlopig bij het oude blijft.

Transformaties

Aan de hand van deze analyses kunnen we een aantal gemeenschappelijke elementen onderscheiden in de structuur van de politieke ruimte binnen de zes landen. Het eerste element is de *tweedimensionaliteit*. In alle genoemde landen onderscheiden we een economische en culturele dimensie, zowel in de jaren zeventig als bij meer recente verkiezingen. Deze twee dimensies overlappen elkaar in sommige gevallen – zoals in Zwitserland, Nederland of Frankrijk – maar ze vallen nooit helemaal samen. Het is daarom niet meer voldoende om te volstaan met een simpele beschrijving van de politieke ruimte in termen van een eendimensionale links-rechtstegenstelling. Echter, de nieuwe kloof tussen integratie en demarcatie heeft niet geleid tot de opkomst van een extra dimensie. In plaats daarvan zijn de nieuwe conflicten opgenomen in de bestaande tweedimensionale structuur, wat onze inbeddingshypothese bevestigt.

Een belangrijke overeenkomst van de nationale politieke ruimtes is de *transformatie van de culturele dimensie*. In de jaren zeventig werd deze dimensie gedomineerd door zaken die verband hielden met cultureel liberalisme en in de decennia daarna werden er nieuwe vraagstukken aan toegevoegd. De belangrijkste daarvan is immigratie. In de landen die het meest Eurosceptisch zijn, Zwitserland en Groot-Brittannië (en tot op zekere hoogte ook Nederland), maakt de Europese integratie nu deel uit van de tweede dimensie. Ook zijn sommige oudere kwesties geïntegreerd in de traditionele economische scheiding tussen links en rechts. Dit geldt vooral voor milieubescherming, in alle landen behalve Duitsland.

Het blijkt dat de rechtspopulistische partijen er niet uitspringen door hun economische, maar door hun culturele profiel. Veel meer dan de *mainstream*-partijen zijn ze voorstander van een demarcatiestrategie. Aan de linkerzijde vindt iets gelijksoortigs plaats, waarbij zowel de sociaaldemocraten als de groenen de verzorgingstaat ondersteunen, terwijl ze verschillende opvattingen hebben over culturele vraagstukken. In Duitsland, Oostenrijk en Nederland zijn de groenen nog steeds voorstander van cultureel liberalisme, terwijl de sociaaldemocraten hun standpunten hierover hebben afgezwakt.

Wij geloven dat de meeste verschillen worden veroorzaakt door de *strategieën* van de *mainstream*-partijen in het licht van het nieuwe structurele conflict tussen verliezers en winnaars van de vervagende landsgrenzen, en tevens door de opkomst van de rechts-populistische partijen. Het onverwachte patroon van reactie in Nederland verdient daarbij een aparte vermelding: de drie Nederlandse *mainstream*-partijen zijn dicht naar elkaar toegeschoven en samen hebben ze een beweging in de richting van de nieuwe uitdager gemaakt.

=

Dit is een ingekorte en bewerkte versie van 'Globalization and the transformation of the national political space. Six European countries compared', *European Journal of Political Research*, Vol.45 (2006), no. 6, 921-956. De grafieken die bij het onderzoek horen konden wij hier niet opnemen. Geïnteresseerden kunnen zich tot de redactie wenden.

Uit het Engels door Michiel Nijenhuis.

LITERATUUR

- J. Kleinnijenhuis, J.A. de Ridder & E.M. Rietberg, 'Reasoning in Economic Discourse: An Application of the Network Approach to the Dutch Press'. Uit: C.W. Roberts (red.), *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts* (191-207) Mahwah (USA), Erlbaum, 1997.
- S. Rokkan, *Staat, Nation und Demokratie in Europa: Die Theorie Stein Rokkans aus seinen gesammelten Werken rekonstruiert und eingeleitet von Peter Flora*, Frankfurt, Suhrkamp, 2000.

Komende herfst liggen overal in de Nederlandse supermarkten weer de verse paprika's en tomaten uit Zuid-Europa. De bewuste consument kiest dan het liefst voor vers en als het kan biologisch. Maar wat ook veel 'bio-klanten' niet weten, is dat ook de onbespoten groente geproduceerd wordt met de hulp van onderbetaalde arbeidskrachten, die in zeer slechte omstandigheden werken en wonen.

Deze Helling onderzoekt de sociale kant van het geïndustrialiseerde boeren- en tuindersleven. In drie bijdragen wordt een indruk gegeven van het werk in het Nederlandse Westland, het Spaanse Almeria en de Franse Bouche-dû-Rhone. In al die gebieden hebben boeren en tuinders de grootste moeite hun hoofd boven water te houden als gevolg van de moordende concurrentie op de markt van landbouwproducten. Ze zijn aangewezen op goedkope arbeid en dat leidt tot de krotten van illegalen in Almeria en de onderbetaalde migranten in het Westland. Een uitstapje naar het boerenleven in de Indiase deelstaat Andhra Pradesh laat zien dat dit in de snel groeiende economie van Azië niet anders is, alleen zijn het hier geen loonarbeiders die de lasten dragen, maar de arme boeren zelf: zelfmoord komt er schrikbarend veel voor.

Is er een toekomst voor de landbouw in Europa? Die vraag komt aan de orde in een gesprek met Europarlementariër Thijs Berman. Moet de oplossing voor het rammelende systeem worden gezocht in regionalisering van de landbouw of in het afschaffen van de landbouw in Europa? Berman denkt daar anders over.

Aan het slot van het themagedeelte wordt de problematiek van de laagbetaalde landarbeiders verbreed naar de positie van alle *outsiders* op de arbeidsmarkt. Erik de Gier werpt de vraag op of de vervanging van de verzorgingsstaat door een activerende participatiemaatschappij voor de onderkant van de arbeidsmarkt een verbetering is. Leidt de verwachte krapte op de arbeidsmarkt werkelijk tot meer kansen voor de *outsiders*, zoals ook links-liberale optimisten verwachten?

de europese

landbouw

Henk Wildschut (1967) fotografeert sinds ruim een jaar behuizingen van illegale immigranten op allerlei plekken in Europa. Zijn foto's werken als stilleven van het falen van de Europese landen. Wildschut was onder meer enkele weken in het grote kassengebied van Almeria in Zuid-Spanje en maakte daar de foto's die op pagina 15 t/m 34 zijn te zien.

vakbondswerk

Overal in Europa plukken immigranten de tomaten in de kassen en steken de asperges op de velden. Vaak voor een hongerloon-tje en in omstandigheden die bijna 19e eeuws aan-doen. Moeizaam komt het vakbondswerk onder deze groep op gang. Een verslag uit Spanje en Frankrijk.

Veertig jaar geleden was het stadje El Ejido in de Spaanse provincie Almeria een van Spanje's armste plaatsen; een groot deel van de inwoners zag zich gedwongen te emigreren om elders een bestaan op te bouwen. Vandaag de dag is El Ejido de op drie na rijkste stad in Spanje en bestaat een groot deel van de bevolking in de omgeving uit arme immigranten. Zonder hen is dit economische wonder ondenkbaar. Tienduizenden legale en illegale migranten werken voor korte periodes in de plastic kassenzee in Almeria, waar per jaar zo'n drie miljoen ton groente wordt geproduceerd voor heel Europa – met name Duitsland, Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

Het werk is slechtbetaald en zwaar: de temperatuur in de kassen kan oplopen tot 50°C en er is geen bescherming tegen het veelvuldige contact met pesticiden. Een arbeidscontract komt er zelden aan te pas; de migranten krijgen tussen de 20 tot 35 euro per dag. Geen wonder dat ook hun huisvesting miserabel is: ze wonen in oude verlaten boerderijen of in zelfgemaakte hutten van hout en plastic. De foto's van Henk Wildschut in deze Helling tonen hier voorbeelden van.

Almeria is een van de belangrijkste plekken waar illegale migranten Europa binnenkomen. Het is slechts enkele kilometers van de Marokkaanse kust verwijderd. Wie het lukt de Middellandse zee over te steken en bereid is de slechte arbeidsvoorwaarden te accepteren, heeft een goede kans werk te vinden in het gigantische kassengebied, dat 35.000 hectare beslaat en waarschijnlijk de grootste concentratie van groenteproduktie 'onder plastic' ter wereld is. De meeste migranten zien de regio als een springplank en verlaten het gebied zodra ze een werkvergunning bemachtigd hebben. Hun plaats wordt onmiddellijk door nieuwkomers ingenomen.

De Spaanse bevolking heeft over het algemeen weinig op met de migranten. Na de moord op een jonge vrouw kwamen in 2000 de onlustgevoelens tot uitbarsting. Inwoners van El Ejido trokken er met stokken en stenen op uit. Ze sloegen winkels kapot en vielen Marokkaanse migranten aan. Er vielen gewonden en sommige illegale immigranten zijn sindsdien niet meer gezien. Niemand weet waar ze zijn of wat er met hen is gebeurd. Dergelijke aanvallen komen – zij het niet meer op zo grote schaal – nog steeds met enige regelmaat voor.

Afrikaanse migranten wordt de toegang tot winkels, bars en restaurants ontzegd of moeten dubbele prijzen betalen. Van de plaatselijke politie hoeven ze geen steun te verwachten, die greep niet in tijdens de rellen en treedt intimiderend op tegenover migranten.

De tuinders zijn aangewezen op de goedkope arbeid, omdat zij de groente alleen tegen zeer lage prijzen kunnen verkopen. Ze zijn uitgeleverd aan supermarktketens die een bijna onbeperkte macht hebben: in veel landen controleren zij gezamenlijk ruim 80% van de markt. De leveranciers zijn de dupe van de prijzenoorlog die zij met andere supermarkten voeren in de strijd om de klant. Boeren en tuinders moeten snel en prompt op orders reageren – anders gaat de supermarkt naar een ander. Hierdoor hebben ze vaak onverwacht extra mensen nodig, soms maar voor een paar uur. Dit maakt het aanstellen van vast personeel onmogelijk. De tuinders kunnen alleen overleven door geld te sparen op het enige terrein waarover ze controle hebben: de lonen.

SOC

Vlak na de rellen organiseerden de migranten in El Ejido een algemene staking die het werk voor meerdere dagen lam legde: de bedrijfsleiders en lokale bestuurders zagen zich gedwongen een overeenkomst af te sluiten, waarin zij toezegden huisvesting en arbeidsomstandigheden te verbeteren. Deze overeenkomst is echter nooit gerespecteerd en algemeen worden de rellen nu gezien als een overwinning voor de reactionaire en racistische krachten in de provincie. Dit was aanleiding voor de soc, *Sindicato de Obreros del Campo*, de migranten steun aan te bieden. De kleine vakbond werd 30 jaar geleden opgericht om de rechten van arme Spaanse dagloners in Andalusië – de streek waarin de provincie Almeria ligt – te verbeteren, daarbij gebruik makend van de ervaringen in het illegale verzet tijdens het op dat moment zojuist beëindigde regime van generaal Franco.

Het organiseren van de migranten is extreem moeilijk: ze komen uit verschillende landen, er is sprake van onderlinge concurrentie en iedereen vertrekt zodra hij maar kan. De arbeiders zonder papieren vrezen arrestatie en uitzetting. Ook is er gebrek aan ontmoetingsruimtes: men leeft tussen de kassen verspreid over een groot gebied, ver van de stad met zijn moderne communicatiemiddelen.

onder migranten

De soc heeft drie vaste stafleden aangesteld in Almeria, twee van Marokkaanse en één van Senegalese afkomst, om de organisatie enige continuïteit te geven. Alle drie hebben zelf jarenlang in de kassen gewerkt en kennen de situatie van binnenuit. Ze protesteren wanneer er problemen op de werkvloer zijn, helpen de onverzekerde arbeiders wanneer ze ziek worden door de pesticiden en vullen papieren in zoals verzoeken tot legalisering en werkvergunningen. Ook doen ze aangifte wanneer er sprake is van fysiek geweld tegen immigranten en staan ze hen juridisch bij.

Terwijl de grote vakbonden in Spanje – die zich niet bezighouden met de rechten van migranten op de werkvloer – financiële steun krijgen van de regering, wordt de soc gemarginaliseerd en tegengewerkt door de lokale autoriteiten. Medewerkers worden regelmatig bedreigd. Desondanks breidt de soc zijn werk in Almeria uit. Twee nieuwe vakbondscentra zijn geopend in El Ejido en San Isidro, waardoor ook arbeiders ver van de stad in staat gesteld worden elkaar te ontmoeten en acties te organiseren.

Bouches-du-Rhône

De groente- en fruitproductie in Zuid-Frankrijk is in grote mate vergelijkbaar met die in Almeria. Het grote verschil is dat de meeste migranten over de juiste papieren beschikken en een contract voor circa acht maanden per jaar hebben. Zij komen voornamelijk uit Marokko en kunnen gedurende 25 jaar elk jaar een contract krijgen, maar geen verblijfsvergunning. Hoewel ze in Frankrijk sociale lasten betalen, zijn de pensioenen en uitkeringen die ze ontvangen gebaseerd op de Marokkaanse standaard, die ruim vijf keer lager is dan de Franse. In andere Europese landen bestaan vergelijkbare contracten die overduidelijk bedoeld zijn om permanente vestiging te voorkomen.

Omdat de werkgevers kunnen kiezen wie ze aanstellen, is er weinig protest tegen misstanden zoals onbetaalde overuren, slechte accommodatie en werkomstandigheden. De manier waarop de contractarbeiders behandeld worden verschilt nauwelijks van die van illegale werknemers. Wie klaagt, verspeelt zijn kans om het volgend jaar weer een contract te krijgen.

Desondanks heeft een groeiend aantal contractarbeiders de laatste jaren een proces aangespannen tegen hun werkgevers met hulp van CODETRAS, *Collectif de défense*

des travailleurs étrangers dans l'agriculture des Bouches-du-Rhône, een uniek netwerk van vakbonden, een progressieve boerenbond, mensenrechtenorganisaties en advocaten. CODETRAS is erin geslaagd de aandacht van de lokale en nationale media te krijgen. In de zomer van 2005 werden voor het eerst successen geboekt toen één van Frankrijks grootste perziktellers na een staking gedwongen werd achterstallige lonen te betalen. Op dit moment lopen er meer dan 100 rechtszaken. Via legale actie probeert CODETRAS aan te tonen dat het werk niet als seizoensarbeid beschouwd kan worden en dat de tijdelijke contracten daarom onrechtmatig zijn. Tegelijk stelt men dat het huidige systeem gelijk staat aan een moderne vorm van slavernij.

Anders dan in Almeria is in het Rhônegebied geen sprake van zelforganisatie van de migranten. Maar dat zou wel eens kunnen veranderen, nu onlangs een gerechtelijke uitspraak heeft geleid tot de verstrekking van een verblijfsvergunning aan een Marokkaanse contractarbeider. In de hoop op een precedentwerking stonden er deze zomer al rijen migranten voor Franse rechtswinkels. CODETRAS is druk bezig met het organiseren van de noodzakelijke steun.

Tegenstellingen

De scherpe immigratiepolitiek zorgt, samen met de ineffectieve politiecontrole aan de grenzen en het openstellen van de markt voor beperkte aantallen arbeidsmigrant, voor de noodzakelijke mix van illegale en legale arbeiders die bereid zijn te werken onder miserabele omstandigheden. Zonder hen kan het huidige productiesysteem in de tuinbouw niet functioneren. De concurrentie is moordend en leidt tot een concentratie van industriële landbouw in slechts enkele en steeds minder Europese regio's. In de toekomst zullen gebieden als Almeria ook nog eens moeten concurreren met producten uit Noord-Afrika. In de regio van de Bouche-du-Rhône is 40% van de tuinders de laatste tien jaar failliet gegaan.

Zelfs als het organisaties als de soc en CODETRAS lukt de arbeids- en woonomstandigheden van de migranten te verbeteren, dan nog moet je grote vraagtekens zetten bij deze wijze van produceren. Het is slecht voor de boeren en het milieu, en het geproduceerde voedsel is van slechte kwaliteit. Veel consumenten kopen eenvoudigweg de goedkoopste paprika's en tomaten – liefst het hele jaar door – en zijn zich niet bewust

van de sociale omstandigheden waarin hun groente en fruit worden geproduceerd. Kleine boeren in zowel Europa als de herkomstlanden van de migranten gaan failliet en met hen verdwijnen traditionele groente- en fruitrassen van hoge kwaliteit. Een kleinschaliger vorm van landbouw zou meer kwaliteit leveren, de arbeidsintensieve productiesystemen verminderen en daarmee de inzet van slechtbetaalde, rechteloze migranten overbodig maken.

De huidige praktijk is echter een andere. Patrick Taran, migratiespecialist van de ILO, de International Labour Office, spreekt van "de welwillende tolerantie van sommige staten ten aanzien van slechte werkcondities en ongereguleerde situaties die illegale arbeid aantrekken. In sommige landen lijkt deze tolerantie onderdeel van het officiële beleid, met de bedoeling in de marges van de legaliteit economische activiteit toe te staan die voor werk en exportproducten zorgen."

Een dergelijke situatie heeft niet alleen gevolgen voor arbeidsmigrant. Er dreigt een nieuwe klasse van tijdelijke werknemers te ontstaan, bestaande uit migranten en autochtone inwoners die elkaar afwisselen in een soort permanente molen die draait om het overleven. En dat niet alleen in de land- en tuinbouw, maar in vele andere economische sectoren.

=

Literatuur

Z.B. *El Ejido. Anatomie eines Pogroms. Bericht einer Delegation*, Europees Burgerforum, Basel 2000 (ook in het Frans verkrijgbaar).

Le goût amer de nos fruits et légumes, Europees Burgerforum / l'Association pour un nouveau développement, Limans/Basel/Corenc, 2002 (ook in het Duits verkrijgbaar).

Informatie en steun aan de soc

Het Europees Burgerforum lanceert deze herfst een campagne om de soc te steunen, zowel financieel als door het zenden van delegaties en het leggen van contacten met vakbonden en organisaties elders in Europa. Voor meer informatie en contact: nicholas.bell@gmx.net.

onzichtbaar

Tuinbouw en illegaliteit gaan overal in Europa hand in hand. In het Nederlandse Westland is dat niet anders. Marijke Bijl deed veel onderzoek op dit terrein. Ze geeft een update van de situatie.

Wanneer de glastuinbouw in het Westland de laatste decennia in het nieuws was, ging het vaak over de inzet van 'illegalen'. In augustus jl. vertelde de directeur Arbeidsmarktfraude (een tak van de Arbeidsinspectie) in *NRC Handelsblad* dat er vooruitgang wordt geboekt in het Westland. Er waren in het eerste half jaar van 2007 nog maar bij een kwart van de bedrijven illegalen aangetroffen. Hoe komt het toch dat de sector en illegalen zo aan elkaar verbonden lijken? Welke invloed heeft het overheidsbeleid en: wat is vooruitgang? Een kleine geschiedenis.

Een concurrerende sector

Al ruim honderd jaar wordt het Westland gekenmerkt door een sterke gerichtheid op de (internationale) markt en een voortdurende innovatie om de teelt te verbeteren en de productie te verhogen. Het veilingstelsel (concentratie van de handel, standaardkwaliteit) en de aanwezigheid van transportcentrum Rotterdam geven de regio de wind in de rug. Als na de Tweede Wereldoorlog het supermarktsysteem zijn intrede doet in Europa, heeft het gebied een grote voorsprong op andere regio's.

Vanaf begin jaren negentig verandert die vanzelfsprekendheid. Consumenten gaan hogere eisen stellen en hebben meer keus. De groentemarkt raakt verzadigd. De inkoopmacht van supermarktketens groeit. Supermarkten kunnen wereldwijd inkopen en vragen het beste product voor de laagste prijs. Net als de tuinders in Zuid-Spanje en elders in de wereld zetten de Westlanders in op prijsbeheersing, vooral op het gebied van arbeid, die vaak circa een derde van de kosten behelst. In de high-tech van de Nederlandse glastuinbouw wordt ingezet op een voortgaande productieverhoging zonder kostenstijging. Schaalvergroting en automatisering zijn daartoe middelen.

Een voorbeeld: ligt de productie van de tomaat omstreeks 1950 rond de 6,5 kilo per vierkante meter, in 1980 is dat al 18 kilo en in 1999 zelfs 44 kg. (Ter vergelijking: in Almeria in Zuid-Spanje ligt dat in 1990 rond de 10 kilo.)

In de loop der tijd worden steeds meer handelingen vervangen, maar door de groei van de productie per vierkante meter neemt de behoefte aan arbeid per oppervlakte toe. Het overgebleven deel van de arbeid gaat steeds meer bestaan uit eentonige, repetitieve handelingen, die overigens wel zorgvuldig moeten worden uitgevoerd.

De wijziging in de werkzaamheden maakt arbeidsdeling steeds beter mogelijk. In de laatste twintig jaar worden delen van het werk in toenemende mate uitbesteed aan derden, waarmee het volume arbeidskracht preciezer kan worden afgestemd op de pieken en dalen in de arbeidsbehoefte.

Tot in de jaren zestig waren het vooral de tuinder en zijn gezin die samen met tuinarbeiders uit de streek het werk verzetten. Maar als dat na de Tweede Wereldoorlog mogelijk wordt, kiezen velen ander werk. Vanaf begin jaren zeventig vullen Marokkanen en Turken steeds meer de gaten op. En omdat in deze periode het restrictieve toelatingsbeleid vorm krijgt, is dit het begin van de illegale tewerkstelling.

In de tweede helft van de jaren zeventig wordt het aandeel illegale migranten in het Westland al geschat op een *kwart* van de loonarbeiders. In die begintijd woont een groot deel van deze werknemers, vooral Marokkanen, nog direct op de tuin, waardoor zij altijd en voor alle werkzaamheden inzetbaar zijn.

Ook wanneer vanaf de jaren tachtig de meeste illegale arbeiders in de stad gaan wonen, blijft de inzet grotendeels hetzelfde: vanuit jarenlange arbeidsrelaties ontstaan goed ingewerkte, allround inzetbare werknemers, die bovendien de eerste buffer vormen in de arbeidspieken door hun beschikbaarheid voor (veel) overuren.

Tegelijkertijd zien we in de jaren tachtig al het begin van de inzet van illegalen via loonbedrijven voor het verrichten van specifieke werkzaamheden tijdens pieken.

De jaren negentig

In de jaren negentig wordt de 'illegaal' verder gevormd. Het niet meer verlenen van een sofinummer aan nieuwkomers vanaf 1992 en de Koppelingswet van 1998 sluiten de groep buiten het sociaal-fiscaal systeem. Boetes worden verhoogd, controles nemen toe.

Ook op het terrein van de legale arbeid en sociale zekerheid zullen zich in de jaren negentig ingrijpende wijzigingen voordoen. Op dezelfde dag waarop de Koppelingswet in werking treedt, 1 juli 1998, wordt ook de bestaande vergunningsplicht voor uitzendbureaus en andere intermediairs opgeheven, evenals de termijn waarop in arbeidskrachten ter beschikking kunnen worden gesteld. De bestaande regelgeving rond het vergunningstelsel werd als belemmerend beschouwd voor een optimaal werkende arbeidsmarkt. In de maanden na 1 juli neemt

achter glas

in het Westland het aantal bij de Kamer van Koophandel ingeschreven uitzendbureaus toe van enkele tientallen tot meer dan 1600.

De Ziektewet wordt vervangen door een reeks wetten en regels die door middel van financiële prikkels werkgevers en werknemers moeten aanzetten het ziekteverzuim tegen te gaan. Vanaf 1996 worden werkgevers verplicht één jaar lang het loon door te betalen van zieke werknemers. De verwachting is dat werkgevers meer werk zullen maken van preventie en begeleiding.

In 1998 wordt ook de kostenverantwoordelijkheid voor de eerste vijf jaar arbeidsongeschiktheid bij de werkgevers gelegd. Ze kunnen kiezen om 'eigenrisicodragers' te worden, waarbij ze zelf geheel financieel verantwoordelijk zijn voor de eerste vijf jaar WAO-uitkering, of om een verzekering af te sluiten bij een uitvoeringsinstelling.

In 2003 voerde OKIA i.s.m. Stek (organisatie voor Stad en Kerk) een uitgebreide enquête uit onder 100 mensen die in 1990/1991 en/of in 2001/2002 zonder papieren in het Westland hadden gewerkt. Door de gegevens van de twee periodes te vergelijken werd een beeld verkregen van de invloed van het beleid op de positie van deze groep.

Hier volgen een aantal van de belangrijkste bevindingen.

Om te beginnen vindt een enorme omslag plaats in het werken met intermediairs. Waar in 1990 bijna 70% nog direct in dienst van de tuinder werkt, werkt in 2002 eenzelfde percentage voor een uitzendbureau. Die verschuiving wordt mede veroorzaakt door de behoefte van tuinders om de directe verantwoordelijkheid voor de tewerkstelling van illegalen te vermijden. Nieuwkomers vanaf 1991 die geen sof-nummer meer hebben, worden direct tewerkgesteld via een intermediair. Voor degenen die nog een sof-nummer hebben, vindt die overgang later plaats, met name rond de invoering van de Koppelingswet in 1998.

Met de verschuiving naar het werken via intermediairs vindt ook een toename van kortere en wisselende arbeidsrelaties plaats; veel respondenten worden in de laatste periode vaker ingeschakeld voor uiterst korte baantjes, van een half jaar tot een maand.

Het beleid om vanaf 1992 geen sof-nummer meer te verstrekken aan nieuwe illegalen en om in 1998 illegalen uit de 'kring der verzekerden' te stoten heeft een vergelijkbare, enorme verschuiving van verzekerd naar onverzekerd werk tot gevolg. In 1990 werkt

ruim 85% nog 'wit', ruim tien jaar later is dit omgekeerd.

Het gevolg is dat de tewerkstelling van illegalen in deze laatste periode alleen nog maar gepaard kan gaan met fraude met identiteiten, sof-nummers, belasting- en premieafdracht. De fraude rond deze tewerkstelling stijgt evenredig met de uitsluiting uit het sociaal-fiscaal systeem.

Deze ontwikkelingen hebben hun weerklag op de weerbaarheid van de illegale kasarbeider. Wie jarenlang dezelfde werkgever heeft en wit werkt, heeft een goed bewijsbare arbeidsrelatie en vaak lang dezelfde collega's. Dat geeft informeel en formeel meer mogelijkheden om onderbetaling en slechte arbeidsomstandigheden aan te pakken. Mensen met 'wit' werk stapten regelmatig naar de rechter om achterstallig loon of vakantiegeld te vorderen, meestal met succes. Overigens gebeurt dit vooral achteraf, bij het einde van een dienstverband. In de laatste periode zien we dat niet meer.

De arbeid is dus grotendeels teruggedrongen in de inleenarbeid. Tuinders kunnen met meerdere concurrerende uitzendbureaus werken en daaruit kiezen wie de beste kwaliteit arbeid (snelheid, kwaliteit) en de laagste prijs levert. Intermediairs kunnen kiezen tussen werkers, aan wie ze dezelfde eisen kunnen stellen.

Het loon daalt van gemiddeld 89% van het CAO-loon in 1990 naar 74% in 2001. Gelijktijdig is er een toename van het niet of niet volledig uitbetalen van loon. In 2001 heeft maar iets meer dan de helft van de respondenten in dienst van een intermediair het gehele -afgesproken- loon ontvangen. Wie klaagt wordt niet meer aangenomen.

Meer uren voor minder geld is een bezuiniging, maar meer werk per uur eveneens. Het werktempo stijgt door de combinatie van uitzendwerk met een gecomputeriseerd productieregistratiesysteem, waarbij de werker begint met het intoetsen van codes voor zichzelf, het pad en de klus die hij gaat doen, waardoor de tuinder aan het einde van de dag kan zien wie wat heeft gedaan en vervolgens het uitzendbureau laat weten wie hij de volgende dag wel of niet wil terugzien.

In de glastuinbouw staat de fysieke belasting door repeterende bewegingen in het werk nummer één onder de arborisico's. Het herhaald uitvoeren van dezelfde handelingen als oogsten, sorteren en knippen, zonder voldoende afwisseling of rust

veroorzaakt schade aan het bewegingsapparaat. Juist dit soort werk wordt steeds meer geconcentreerd onder uitzendwerkers, waardoor afwisseling helemaal niet meer mogelijk is.

Arbeid als marktwaar

Sinds de enquête is alweer een paar jaar verstreken. Het was indertijd erg spannend om te voorspellen hoe het verder zou gaan; er deden zich op zoveel terreinen wijzigingen voor.

Uit het onderzoek bleek dat het aangescherpte beleid niet had geresulteerd in het verdwijnen van illegalen uit het Westland. Het aantal arbeidsjaren, door illegalen vervuld, leek wel wat afgenomen, maar het was de vraag of dat effect ook bereikt zou zijn zonder de komst van Polen. Waar illegale tewerkstelling nog voorkwam, waren onder invloed van de maatregelen de verloedering van arbeidsrelaties, fraude en oneigenlijke concurrentie toegenomen.

De directeur arbeidsmarktfraude van de Arbeidsinspectie noemt het een vooruitgang dat in 2007 nog maar een kwart van de gecontroleerde werkgevers in overtreding is, tegen 35% in 2006.

Maar het Westland Interventie Team (WIT), een multidisciplinair opsporingsteam dat in 1999 opgezet was om ondermeer illegale tewerkstelling, belasting- en premiefraude in de regio terug te dringen, gaf in zijn jaarverslagen 2000 tot en met 2003 respectievelijk 23%, 18%, 17% en 23% als percentages aan van werkgevers die illegalen in dienst hadden. Die cijfers wijzen niet op een afname.

Inmiddels heeft wel een enorme verschuiving qua nationaliteiten plaatsgevonden. De traditionele groepen, vooral Turken en Marokkanen, lijken steeds meer vervangen te worden door Polen, maar ook, beginnend, door andere Oost-Europeanen als Bulgaren, Roemenen en zelfs Wit-Russen en Oekraïeners.

Het proces van schaalvergroting gaat door en daarmee de automatisering en de groei van het uitzendwerk. Een recente ontwikkeling is de toename van zzp'ers. Een paprikasnijder verhuurt zich bijvoorbeeld als zelfstandige. Hij krijgt daarmee meer dan wanneer hij via een intermediair werkt. Maar velen maken zichzelf concurrerend door te bezuinigen op het betalen van premies voor verzekeringen tegen ziekte of werkloosheid.

De arbeidsmarkt is werkelijk markt

22 onzichtbaar achter glas

geworden. Uitzendbureaus doen aanbiedingen als: 'drie werkers voor de prijs van twee'. Een website voor Roemeense personeel biedt aan: 'Vanaf 15 personen aantrekkelijke korting op het uurtarief'. Op de Portugese televisie verschijnen regelmatig reportages over de 'moderne slavernij' in Nederland. Mensen worden in Portugal geworven door uitzendbureaus, ze hebben kortdurende baantjes en komen vervolgens op straat te staan.

Een toenemend aantal mensen moet leven van een aaneenschakeling van kleine baantjes. 's Morgens om halfvier opstaan om van vijf tot negen in de tuinbouw te werken, om elf uur thuiskomen en 's avonds elders nog drie uurtjes in de schoonmaak ergens anders.

Van een afstand lijkt het erop dat legale werknemers in toenemende mate dezelfde route doorlopen als hun 'illegale' collega's eerder. Het is een cynische ontwikkeling: waar voorheen de financiële risico's voor ziekte en arbeidsongeschiktheid bij de werkgevers gelegd werden om hen aan te sporen ziekteverzuim te vermijden, ontstaat nu in toenemende mate een situatie waarbij de werknemer zelf zijn sociale zekerheid inzet om mee te kunnen in de concurrentie.

'Illegale werknemers'

De inzet om werknemers te controleren op migratiestatus gaat door. In de Europese Unie ligt een nieuw voorstel voor een richtlijn die werkgevers moet aanpakken wanneer zij illegalen tewerkstellen. Die richtlijn komt vast tegemoet aan de behoefte van velen die uitbuiting tegen willen gaan. Maar in de praktijk van het Westland zien we dat door de controles op de *verblijfsstatus* van de werkers de relaties ondergronds gaan, dat de werkers kwetsbaarder worden, en daarmee 'uitbuitbaarder' en dus aantrekkelijker.

Als het beleid gericht is op het voorkomen van onder meer uitbuiting, oneigenlijke concurrentie en zwart werk, dan zal het zich dáárop moeten richten. Degene die het meest belang heeft om de verloedering van de arbeidsrelatie tegen te gaan, is nu elke mogelijkheid om zich te verweren uit handen genomen.

Tijdens ons onderzoek kwamen we in aanraking met een man die twee vingers kwijtgeraakt was in een inpakmachine doordat hij onder hoge druk had moeten werken. We hebben drie van de zes regiokantoren van de Arbeidsinspectie gebeld met de vraag wat ze voor hem konden doen: hij was illegaal. Alle drie zeiden dat ze graag

iets zouden willen ondernemen, maar dat de man zelf dan waarschijnlijk wel opgepakt en uitgezet zou worden. De man is natuurlijk niet gegaan.

Onlangs deed de Nationaal Rapporteur Mensenhandel de aanbeveling aan de overheid om het voor illegale migranten mogelijk te maken om zonder gevaar van vreemdelingenbewaring en uitzetting aangifte te kunnen doen van strafbare feiten bij de politie of misstanden in arbeidssituaties te kunnen melden bij de Arbeidsinspectie. Dat zou toch het minste moeten zijn. Het huidige beleid biedt alle ruimte voor misstanden.

We leven in een wereld waarin zowel werk als werkers zich verplaatsen over grenzen. Arbeidsmigranten zullen zich 'spontaan' op de arbeidsmarkt aanbieden, of dat nu gewenst is of niet. Zij zijn een blijvende categorie op de arbeidsmarkt.

De vraag naar flexibele en goedkope werkkrachten zal ook niet zomaar stoppen. De vorm waarin die arbeid nu steeds meer geregeld wordt, de inleenarbeid, leidt bijna tot een intrinsieke vraag naar de minst weerbare werkkrachten. Dat gebeurt in de glastuinbouw, maar eveneens in andere sectoren van de economie, zoals de horeca, de schoonmaak en de bouw.

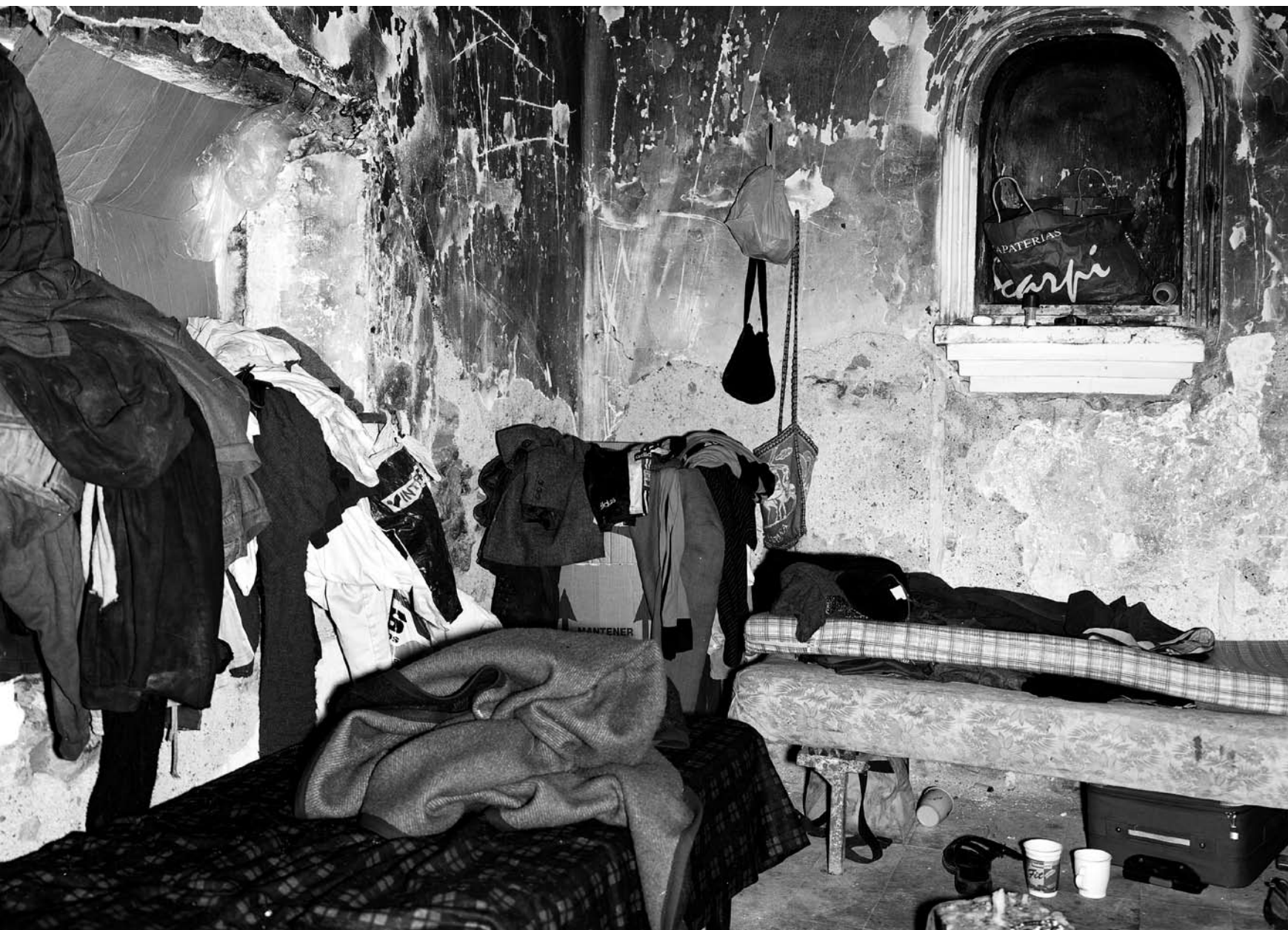
De vraag waarmee deze situatie ons confronteert is deze: hoe organiseer je in een globaliserende wereld met een moordende concurrentie bestaanszekerheid voor degenen die het werk uitvoeren waar iedereen verder zijn voordeel mee doet?

=

LITERATUUR

Mensenhandel. Vijfde rapportage van de Nationaal Rapporteur, Den Haag, 2007.

Ahmed Benseddik, Marijke Bijl, *Onzichtbaar achter glas, onderzoek naar de bijdrage van illegalen in de glastuinbouw van het Westland*, STEK/OKIA 2004. www.steknet.nl/achterglas.pdf

liberalisering le

India is één van de snelst groeiende economieën in Azië. Door modernisering en liberalisering weet de regering haar positie op de internationale markt te verbeteren. Maar dit beleid heeft zijn prijs. De deelstaat Andhra Pradesh kampt sinds jaren met een golf van zelfmoord onder boeren.

In de Indiase deelstaat Andhra Pradesh worden sinds enkele jaren krachtige neoliberale hervormingen doorgevoerd. Dit heeft veel onrust veroorzaakt. De dreiging van extremisme is toegenomen, nieuwe afscheidingsbewegingen staken de kop op en de regering trad met geweld op tegen protesten: in 2007 vielen doden toen de politie het vuur opende op betogers die om een eerlijkere verdeling van land vroegen. Tenslotte is de staat bekend geworden door de grote hoeveelheid boeren die zelfmoord plegen.

Andhra Pradesh kent grote verschillen, met name tussen het relatief welvarende kustgebied en de arme, droge gebieden landinwaarts. In het kader van de neoliberale politiek werd veel financiële ondersteuning door de staat ingetrokken; marktmechanismen moesten hun werk doen. Dit heeft vooral de kwetsbare bevolkingsgroepen en regio's getroffen. Boeren in deze gebieden zien vaak geen andere uitweg dan een eind te maken aan hun leven. Sommigen drinken gif, anderen hangen zichzelf op. De meeste van hen zijn rond de 24 jaar oud. Zelfmoord is besmettelijk: vaak begint het met enkele doden op een dag, maar plegen in de weken erna tientallen boeren per week zelfmoord. Welke factoren zijn het die boeren tot deze wanhoopsdaad drijven?

De nationale economische liberaliseringsagenda is vanaf 1996 in hoog tempo doorgevoerd in Andhra Pradesh. Sneller dan in andere staten werden subsidies door de overheid teruggedroefd of afgeschaft. De kosten voor water werden in korte tijd vijf keer zo hoog als voorheen en de elektriciteitsstarieven werden in 1996, 1999 en 2000 fors verhoogd. Private ondernemingen en investeerders kregen gratis land, energie en belastingvoordelen aangeboden. Er werden speciale economische zones aangewezen waar buitenlandse investeerders alle ruimte kregen. De regering van de deelstaat investeerde volop in toerisme, informatietechnologie en de financiële sector. Tegelijkertijd probeerde de nationale regering van India de staatsschuld terug te dringen, met als gevolg dat er flink werd bezuinigd op de uitgaven in de publieke sector en de bijdragen aan de deelstaten. In de landbouw werden de overheidsuitgaven fors teruggedrongen in de valse hoop dat de sector zou profiteren van hogere winsten als gevolg van de liberalisering

van de handel en een stijging van de prijzen. Het beleid was erop gericht om het aandeel van de landbouw in de economie aanzienlijk te verminderen.

Het gevolg was inderdaad een groei in de industrie- en dienstensector, terwijl de groei in de landbouw juist terugliep. Was de groei van overheidsuitgaven in de landbouw in de jaren tachtig nog 8,5%, in de jaren negentig was dit teruggelopen tot 1,4%. Private investeringen in de landbouw namen in de jaren tachtig met 4,7% toe en liepen in de jaren negentig terug tot -3,8%. Ook de investeringen in de infrastructuur, zoals irrigatiesystemen, wegen en markten, liepen terug, net als die in onderzoek en innovatie.

In Andhra Pradesh was het aandeel van de landbouw aan het bruto nationaal product in 1983 nog ruim 40%. In 2005 was dit gedaald tot 27%. Het aantal werkers in de sector is echter gelijk gebleven, waaruit duidelijk wordt dat het inkomen van individuele boeren is gedaald, terwijl anderen, inclusief boerenbedrijven boven de tien hectare, erop vooruit zijn gegaan. Opvallend genoeg bleek het aantal zelfmoorden hoger in een regio waar ook een hogere groei in de agrarische sector was. Dit valt te verklaren uit de zeer hoge risico's die boeren moesten nemen om te kunnen mee komen. Als het dan mis gaat, gaat het ook heel erg mis.

Schulden

Het liberaliseren van de handel heeft vooral de kleine boeren in een regelrechte financiële crisis gestort. De prijzen voor katoen, pinda's, specerijen en spijsoolie daalden doordat de invoerbelasting op deze producten vrijwel werd afgeschaft. De vrije invoer van zaden leidde niet alleen tot de komst van allerlei nieuwe soorten, inclusief de genetisch gemanipuleerde zaden, maar veroorzaakte ook prijsstijgingen en een toename van het risico. Er werden namelijk ook nepzaden verkocht, waar niets uit groeide, maar die wel voor hoge prijzen werden verkocht. Controle hierop ontbrak. De inkomsten van de boeren daalden door de val van de prijzen voor hun oogst, maar hun kosten liepen op door de stijging van de prijzen voor zaden.

Ook de kosten voor irrigatie stegen. Zonder irrigatie geen agrarische groei. Maar de irrigatiepolitiek van de regering van Andhra Pradesh was altijd al controversieel. Zij investeerde vooral in de toch

idit tot zelfmoord

al welvarender kustregio. In de arme en drogere gebieden ontbreken daardoor goeddeels irrigatiekanalen, waardoor boeren zijn aangewezen op grondwater om hun land te irrigeren, een veel onzekerder bron. Er is een hevige competitie tussen de boeren om irrigatiebronnen te bemachtigen. Daar komt bij dat irrigatie in droge gebieden belangrijker is en kostbaarder. Overheidssteun is echter in de afgelopen jaren verminderd of geheel weggefallen door de sluiting of privatisering van publieke instituten die de boeren ondersteunden bij het ontwikkelen van irrigatiesystemen, evenals bij de selectie en aankoop van zaden en het collectieve spinnen van de geogoste katoen.

Door het wegvallen van collectieve voorzieningen moet elke boer individueel investeren. De onderlinge verbondenheid is daardoor afgenomen, waardoor de positie van boeren als beroepsgroep is verzwakt, zowel tegenover de overheid als op de markt.

Om te kunnen concurreren op de markt zijn meer investeringen nodig dan voorheen: dure zaden, pesticiden en kunstmest zijn nodig. Door het wegval-len van de overheidssteun zijn de boeren steeds meer aangewezen op commerciële kredietverstrekkers. Banken tonen zich echter steeds minder genegen krediet te verstrekken aan boeren. Zij gaan liever met grote snelgroeïende bedrijven in zee. Het aandeel van kleine leners bij banken liep terug van 22% in 1991 naar 7% in 2001. En dus nemen boeren hun toevlucht tot de informele sector, waar de rentes soms wel oplopen tot 30% van het geleende bedrag. In Andhra Pradesh is het aandeel boeren dat in de informele sector geld leent, hoger dan in de rest van India, namelijk 86 tegen 42%. Binnen de deelstaat gaan de bancaire kredieten bovendien vooral naar de rijkere kustprovincie.

Samengevat: de modernisering leidde tot de sluiting van collectieve instituten, reduceerde de overheidsbijdrage aan de infrastructuur, leidde tot een exorbitante verhoging van de energieprijzen, toene-mende afhankelijkheid van dure grond-waterbronnen, hogere irrigatiekosten en een hoge mate van afhankelijkheid van informele geldschieters die woekerrentes vragen. Daarnaast zijn ook de kosten op het gebied van gezondheid en onderwijs gestegen. Ook deze sectoren zijn namelijk geprivatiseerd. De rijken maken gebruik

van de betere geprivatiseerde voorzienin-gen, terwijl de armen zijn aangewezen op de verslechterde publieke instellingen.

De liberalisering in de landbouw heeft geleid tot een toename van ongelijkheid en uitsluiting van onderontwikkelde regio's en kwetsbare sociale groepen. Kleine en middelgrote boeren zijn veel kwetsbaarder geworden. Hun inkomsten dalen, terwijl de kosten voor de noodzakelijke investeringen en het levensonderhoud stijgen. Ze hebben zich diep in de schulden gestoken, zonder uitzicht op verbetering. Vooral in de arme districten Rayalaseema en Telangana, waar de boeren voor irrigatie afhankelijk zijn van het grondwater en tegelijkertijd voor inkomsten aangewezen zijn op de commer-ciële markt, zijn de problemen groot. Het is in deze gebieden dat de zelfmoordcijfers het hoogst zijn.

Sociale en politieke gevolgen

Voor de familie van de gestorven boer worden de problemen er meestal alleen maar groter op. Het land blijft nogal eens braak liggen en de armoede slaat toe. De last van de onbetaalde schulden drukt nu vooral op de schouders van de vrouwen. Soms worden er betalingsmaatregelen getroffen die de situatie iets verlichten. Voor de dood van hun man werkten de meeste vrouwen als landarbeider, erna krijgen ze de verant-woordelijkheid om de hele boerderij draai-ende te houden of naar andere middelen van bestaan te zoeken om in het levenson-derhoud van hun familie te voorzien. Naast hun eigen taken krijgen ze nu de taken van de man erbij.

Voor kinderen betekent de dood van hun vader vaak het einde van hun schoolcar-rière. Ze moeten helpen om voor het nodige inkomen te zorgen. Meisjes worden vroe-ger uitgehuwelijkt zodat de zorg voor hen niet langer gedragen hoeft te worden. Voor kinderen betekent dit alles een grote aan-slag op hun ontwikkelingsmogelijkheden – werk en huwelijk komen eerder hun leven binnen, ze worden vroeg oud. Armoede is opnieuw aan een volgende generatie door-gegeven.

Op politiek terrein is door de gebeurte-nissen eveneens onrust ontstaan. De rege-ring van Chandrababu Naidu kreeg in toenemende mate te maken met protesten en betogingen, vooral tegen de verhogingen van de water- en energietarieven. Vanaf het midden van de jaren negentig ontstond een beweging die ijverde voor de afscheiding

van het arme Telangana district. De proble-men met irrigatie en de zelfmoorden onder boeren speelden daarbij een belangrijke rol. In 2001 leidde dit tot de oprichting van de Telangana Rashtra Samiti (TRS), een politieke partij die pleitte voor afscheiding van Telangana. De zittende regering leed daarop in 2004 een gevoelige nederlaag en moest zijn plaats afstaan aan een coa-litie van oppositiepartijen. De TRS partij boekte grote winst, maar kwam niet in de regering. Sindsdien staat landbouw weer op de ontwikkelingsagenda. Er zijn enkele maatregelen genomen die de import van zaden, kunstmest en dergelijke reguleren. De regering werkt samen met NGO's aan de oprichting van zelfhulpgroepen onder boeren. Daarnaast is een ontwikkelings-programma gestart om de irrigatiepro-blemen te helpen oplossen, waarin veel geld wordt gestoken. Helaas zijn opnieuw de armste regio's uitgesloten van dit pro-gramma. Dit leidde kort na de verkiezingen tot een nieuwe zelfmoordgolf. In mei 2004 pleegden op één dag twaalf boeren zelf-moord.

Politieke partijen en bewegingen con-curreren intussen met elkaar in hun pogin-gen om sociale onderwerpen op de poli-tieke agenda te krijgen, soms met succes. Economische hervormingen waren en zijn onvermijdelijk. Juist daarom zijn initiatie-ven nodig die de landelijke regio's verster-ken en de boeren meer kansen geven op een beter bestaan.

=

Dit artikel is een samenvatting van de voor de Helling geschreven bijdrage *Agrarian distress in Andhra Pradesh: Social, Political and Economic Outcomes*.

Zie voor de volledige Engelse tekst, literatuur-verwijzingen en uitvoerig cijfermateriaal: www.dehelling.net

foto: Maxim Berman

“Euro

Hoe kan het dat in het welvarende Europa arme landarbeiders in regelrechte sloppen wonen? Heeft dat iets te maken met het landbouwbeleid van de Europese Unie? En zo ja, wat kan de EU daar dan aan doen? Die vragen legde ik voor aan Thijs Berman, lid van het Europese Parlement voor de PvdA. Het werd een gesprek over de toekomst van landbouw in Europa.

Berman is niet verbaasd als ik hem vertel over de situatie van migranten in het Spaanse Almeria. Hij volgt de ontwikkelingen in de land- en tuinbouw sinds enkele jaren op de voet en kent de oorzaak van de sociale misstanden: de boer is aangewezen op goedkope arbeid om te kunnen overleven. Om mijn vraag naar het aandeel van het Europese landbouwbeleid in deze situatie te kunnen beantwoorden, gaat hij terug naar het begin van de Europese Unie:

“Vanaf het begin van de Europese landbouwpolitiek is er gekozen voor de ondersteuning van graan, zuivel- en vleesproductie. Wanneer de prijzen zakten werd er gesubsidieerd, werden overschotten opgekocht, enzovoort. Bijna de helft van de 100 miljard euro begroting van de EU gaat naar de landbouw. Daarvan gaat dan tien à vijftien miljard naar zuivel en vlees, dus naar de productie van vet en proteïne. Daardoor zijn zuivel en vlees relatief goedkoop in Europa – vet is dus goedkoop – terwijl wat gezond is, groente en fruit, relatief duur is. Voor een arm gezin in Europa is het dus gemakkelijker zich met vet te voeden dan met groente en fruit. De logica in de landbouw heeft niets te maken met het belang van gezond voedsel, het belang van de boer of het belang van een mooi landschap. Het is een pure financiële benadering.

Omdat de groente- en fruitproductie niet wordt gesubsidieerd, heeft hier de markt vrij spel en is er wereldwijd een moordende concurrentie. Het gevolg is dat de ruwe producten zoals paprika's en tomaten bijna niets meer waard zijn. De distributieketens van de supermarkten knippen de producenten uit en strijken zelf de marges op, waarmee ze weer nieuwe ketens opkopen. De producent moet zijn kosten zo laag mogelijk houden om te overleven. Dat heeft dus alles te maken met de structuur van de landbouwsubsidies in Europa. Sociaal gezien is dit een drama, zowel voor de arbeidsmigrant als voor de boeren. Die zitten gevangen in een systeem waar ze onmiddellijk uit zouden breken als je ze de kans gaf.”

Welke invloed heeft het liberaliseren van de Europese markt gehad op het ontstaan van situaties zoals in het Spaanse Almeria?

“Als je het houdt op Spanje, moet je constateren dat de Spaanse boerenstand er enorm op vooruit is gegaan. Dankzij de toetreding tot de Europese Unie werd het hele Europese achterland hun afzetmarkt. Toen is de hele gang in de tuinbouw gekomen, want de Spaanse tomaten en abri-

kozen zijn eerder rijp dan die van Frankrijk en Duitsland. Daardoor kunnen de Spaanse boeren eerder de markt op en dat is voor hen een gigantisch voordeel geweest. Tegelijkertijd kregen ze toegang tot de Europese subsidies, waar ze ook ongelofelijk veel voordeel van hebben gehad. De infrastructuur van het Spaanse platteland is er dankzij de structuurfondsen en de landbouwsubsidies enorm op vooruitgegaan.”

Economisch gezien is het dus een succesverhaal. Maar wat betreft milieu en sociale condities is dat niet het geval. Dus dat succes heeft wel een prijs.

“Ja, het heeft een prijs. En niemand pakt dat aan. Het punt is dat de controle van de werkvloer altijd een nationale aangelegenheid is. Er bestaat geen Europese arbeidsinspectie. Als de Spaanse overheid besluit dat het Spanje tot voordeel strekt om duizenden illegalen aan het werk te houden, dan doet Spanje dat. Maar het mag niet. En het is voor iedereen slecht. Bij meer controle zouden de Spaanse producenten gedwongen worden efficiënter te produceren, te innoveren, te zoeken naar de meerwaarde. Uiteindelijk zou het van groot voordeel zijn voor de hele Spaanse economie. Maar omdat ze van die goedkope arbeidskrachten hebben, worden ze geremd in hun economische ontwikkeling.”

Dat begrijp ik niet. Zonder die goedkope arbeid worden die paprika's duurder en kunnen de boeren ze niet meer kwijt, toch? Dat is dan toch slecht voor je concurrentiepositie?

“En daarom moet je die paprika's en tomaten transformeren in een product dat wel iets oplevert, zoals soep, saus of diepvriespizza's. Met een paprika verdien je niets, maar met een paprikasaus verdien je tien keer meer. Daar zit namelijk vet in en zout en dergelijke. Dat is goedkoop, maar je kunt het duurder verkopen. Spanje zou dus zijn infrastructuur moeten optimaliseren en de producten transformeren. Nederland doet niet anders dan dat. Wij zijn een kleine producent, maar we transformeren als bezetenen en zijn de tweede landbouwexporteur in de wereld, na de Verenigde Staten. De grondstoffen komen deels van elders, deels van eigen grond.

De Spanjaarden lopen dus in zekere zin achter met hun economische industriële ontwikkeling op het gebied van de voedselproductie. Door meer arbeidsinspectie los te laten op de werkvloer, zou je de producenten ertoe aanzetten zich te bunde-

pese boer heeft

de Helling
27
herfst 2007

len, een betere infrastructuur te maken en efficiënter te werken zoals de Nederlanders doen. De sector verdient dan meer en je creëert ook betere arbeidsomstandigheden.”

Vanuit Brussel kun je dus weinig doen als het gaat om arbeidsinspectie. Maar hoe zit dat met wetgeving?

“Dan gaat het vooral over de migratie- en asielpolitiek. Maar het grijpt natuurlijk wel op elkaar in. Op het moment dat je zou beginnen met een Europese greencard, die dan bluecard zou gaan heten, en een bewuste migratiepolitiek zou gaan voeren, dan kun je denk ik wel invloed uitoefenen. Maar ook dat staat of valt met inspectiewerk.”

Er bestaat een grote kloof tussen het politieke verhaal dat men houdt over het tegengaan van het ontstaan van een onderklasse (die er natuurlijk al is) en de (economische) werkelijkheid.

“Ja, dat lijkt een beetje op de hypocrisie van bijvoorbeeld Frankrijk op het gebied van drugs. Aan de ene kant eindeloos veroordelen, aan de andere kant ook eindeloos toestaan, omdat de voorsteden in Frankrijk uit elkaar zouden ploffen als je de drugseconomie de nek om zou draaien. En datzelfde geldt voor landbouw, groente en fruit. Op het moment dat je niets doet aan de overmacht van de supermarkten en wel die illegale arbeid onmogelijk zou maken, dan zouden een heleboel boeren omvallen. En dat is dus het probleem.”

Moet je dan niet beginnen om de monopolies van die supermarkketens aan te pakken?

“Europa heeft pas iets te zeggen over concurrentieverhoudingen wanneer een bedrijf meer dan tweederde van zijn omzet buiten zijn moederland haalt. Dan heb je het over bedrijven als Philips of Microsoft. Zo groot zijn de Aholds en de Leclercs niet. Maar in het binnenland zijn ze in hun sector almachtig. Die zijn dus verschrikkelijk moeilijk aan te pakken. De boeren hebben geen keus. De supermarkt kan zijn sla uit Polen halen of uit Nederland. En de boer moet het wel kwijt. Dat is echt knetterhard.

Ik zou echt willen zoeken naar oplossingen om die boeren een redelijke marge te geven. We hebben het nu over groente en fruit. Ik ken meer voorbeelden uit de vleesproductie, omdat ik rapporteur dierenwelzijn ben geweest. Een boer verdient drie cent per kip aan reëel inkomen, terwijl

hij voor zeven of acht euro in de winkel ligt. Dat zijn harde gegevens. Een boer kan daar enkel aan ontsnappen door hogere kwaliteit te produceren, zoals scharrelkippen en dergelijke.”

Bij het zoeken naar alternatieven heb je twee extremen. De ene kant zegt: het moet kleinschalig, sla die supermarkketens over, verkoop direct aan de klant en regionaliseer de landbouw. De andere kant zegt: Europa moet de landbouwproductie minimaliseren.

“Beide oplossingen zijn van een radicaliteit die ik onzin vind. Volstrekt absurd. Regionale productie is een marginale oplossing voor een marginale groep boeren en een marginale groep klanten. Want Nederlanders nemen geen genoeg met regionale producten; ze willen toch echt sinaasappels eten. Bovendien willen we onze slakropjes wel exporteren. Regionale productie klinkt heel mooi, maar ik zou de Afrikanen ook wel de kans willen geven om naar ons te exporteren in plaats van te zeggen: jullie mogen alleen voor je eigen markt produceren want dan bescherm je jezelf beter. Ik ben voor asymmetrische liberalisering, dat wil zeggen: arme landen krijgen wel de kans naar ons te exporteren, maar hebben het recht om hun eigen markt tegen onze efficiëntere en dus veel goedkopere producten te beschermen.

Regionale productie klinkt erg romantisch, maar er zouden veel mensen onderlijden.”

En de optie van het rigoreus terugbrengen van de landbouw in Europa?

“Die vind ik ronduit misdadig. De wereldbevolking kan de Europese landbouwgronden niet missen. Door de klimaatverandering zal er over veertig jaar minder landbouwareaal zijn, met name in de warmste gebieden van de aarde. Zelfs in Spanje zie je al verwoestijning. De landbouw in de gematigde klimaatzones zal daardoor steeds belangrijker worden. De vraag naar voeding stijgt twee à drie procent per jaar door toename van de wereldbevolking en de welvaart. Daarnaast heb je nog de druk om vervangers te vinden voor oliederivaten als brandstof, plastic, isolatiemateriaal, enzovoort. Daarvoor worden ook nu al steeds vaker planten gebruikt. Dat betekent dat de landbouw in Europa belangrijker wordt dan het ooit is geweest. Ik ben er dan ook van overtuigd dat de Europese boer een grote toekomst heeft, want het betekent dat zijn prijzen zullen stijgen. Hij moet natuurlijk wel strijd voeren

om ervoor te zorgen dat die prijzen ook in zijn zak komen en niet in de zak van bijvoorbeeld de grondbezitter of de leverancier van landbouwmachines. Bovendien: een sector waaraan zo’n tien à vijftien procent van de beroepsbevolking zijn inkomen dankt, die hef je echt niet zomaar op. Die is economisch veel te sterk en technologisch ook heel knap. Die laat zich niet zomaar afschaffen. Dat denken Amsterdammers die nooit op het platteland komen en de open ruimte niet verdragen.”

Wordt voedsel straks duurder als gevolg van de schaarsere landbouwgrond?

“Een beetje duurder, maar niet veel. Want als je kijkt naar de prijs die de boer krijgt en die de consument betaalt: de tomaat gaat zeven keer over de kop. Dus maak die tomaat voor de prijs die de boer ontvangt tien procent duurder, dan wordt die tomaat niet tien procent duurder. Die wordt twee procent duurder. In een brood is misschien drie procent van de prijs graan. Maakt de producent dat graan tien procent duurder, dan is dat dus tien procent van drie procent. Dat merk je nauwelijks.”

Wat gebeurt er met de voedselproductie in arme landen wanneer de druk om biobrandstoffen voor de rijke landen te verbouwen toeneemt? Er is al gewezen op het gevaar dat de voedselproductie voor de eigen bevolking onder druk komt te staan, omdat een land de inkomsten uit export niet kan missen. Je krijgt dan de cynische situatie dat de auto's van de rijken rijden op kosten van het voedsel van de armen.

“Ik geloof niet zo in dat verhaal. In Brazilië kan het wel eens kloppen dat er op grote schaal wouden worden gekapt waar suikerriet zal worden verbouwd en dat lokale bevolkingen hiermee in verband worden uitgebuit. Dat is ecologisch en sociaal een ramp. Maar de prijs van mais steeg in Mexico vooral door misoogsten elders in de wereld. En bio-energie hoeft geen ramp te worden voor arme landen, integendeel.

Er wordt nu geëxperimenteerd met een plant als *Iatropha*. Die staat veertig à vijftig jaar, levert een enorme hoeveelheid olie op waar je heel goed auto's op kunt laten rijden. *Iatropha* groeit op zeer droge grond die niet geschikt is voor voedingsproductie. De blaadjes en de afval van de plant bemesten echter de grond tussen de rijen planten en maakt deze geschikt voor voedingsproductie. *Iatropha* moet met de hand worden geoogst en dat levert dus arbeidsplaatsen

grote toekomst

op en duurzame productie. Terwijl palm-olie een drama is, is een plant als *latropha* veelbelovend. In India wordt *latropha* nu op zeer grote schaal verbouwd. Daarbij worden weer mensen van hun land afgejaagd en dat is allemaal niet netjes. Maar het is natuurlijk wel handig om het grootschalig te doen. India hoeft dan geen olie meer te kopen in het Midden-Oosten en dat scheelt een hoop deviezen. Uit naam waarvan zou je zoiets willen verbieden? Een aantal NGO's pleit voor een algeheel moratorium op de productie van bio-energie in de derde wereld. Ik vind dat je per land en per plant moet kijken en sociale condities en handelsvoorwaarden moet eisen. Je kunt die landen niet verbieden zich te ontwikkelen, maar je kunt wel proberen om ontwikkeling en duurzaamheid samen te laten gaan. Het is ondenkbaar dat je je als politicus aan die poging zou onttrekken."

Welke rol zou de Europese Unie moeten spelen als het om landbouw gaat?

"Wanneer Europa in brede zin grip wil krijgen op de landbouw, dan moet allereerst het Europese Parlement medezeggenschap krijgen. Ik was alleen al voor de zogenaamde Europese grondwet omdat dit daarin werd geregeld. En het is nodig, want alleen dan zullen andere dan de huidige argumenten een rol gaan spelen bij het bepalen van het landbouwbeleid. Nu maken de landbouwministers de dienst uit. Dat zijn vaak boeren, kinderen van boeren, ex-boeren en landbouwwetenschappers. Kortom: mensen die luisteren naar één categorie en de korte termijnbelangen van een beroepsgroep verdedigen. En dan ook nog eens van de grootste boeren, want die hebben de macht in de boerenbonden. Ik zit in de landbouwcommissie vaak zeer teleurgesteld te kijken naar de manier waarop de voorstellen van de PvdA en anderen stelselmatig in de prullenbak verdwijnen. Vanuit het Parlement kunnen we alleen adviseren. We kunnen alleen maar zeggen: wij willen het eigenlijk anders. En dan zeggen de ministers: goed, dat hebben we dan gehoord, maar we doen het zo.

Als dat niet verandert komt er nooit een bewuste Europese politiek voor gezond voedsel, duurzaamheid en rechtvaardige mondiale verhoudingen.

Daartoe moet in elk geval het subsidiebeleid op de schop. Omdat de boeren in de toekomst door de druk op de landbouwgronden een beter inkomen zullen verwerven, verwacht ik dat die subsidies helemaal

niet meer nodig zullen zijn. Maar wil je ze dan toch voor een klein deel handhaven, verschuif de subsidies dan in elk geval van vetproductie naar groente en fruit, en naar milieudiensten, landschapsonderhoud.

De huidige subsidies zijn inefficiënt en onrechtvaardig, omdat de grootste boeren het meeste krijgen. Eén procent van de Franse boeren krijgt nota bene veertig procent van de Franse subsidies! En is het echt nodig dat iemand als Prins Charles 700.000 euro subsidie opstrijkt als grootgrondbezitter? Stel dan op zijn minst een maximum vast. En waarom krijg ik ook alle subsidie van de buurman wanneer ik zijn bedrijf overneem, terwijl ik minder kosten heb, want die machines e.d. had ik allemaal al. Hierdoor ontstaat een inkomensvoordeel door schaalvergroting. Daar is op zich ook niets tegen, maar honderd procent van de subsidies is echt overdreven."

Als het geld niet meer opgaat aan subsidies, waar zou het dan aan besteed moeten worden? Of met andere woorden: wat is de taak van Europa op het gebied van landbouw en voedselproductie?

"Het is maar de vraag of al dat geld naar landbouw moet gaan – je kunt nauwelijks nog verdedigen dat landbouw zo exorbitant veel meer geld krijgt dan andere beleidsterreinen. Maar goed, je vraagt naar mijn visie op de Europese landbouw. Dankzij de vraag naar nieuwe productie en nieuwe energie zal die in elk geval blijven bestaan, daar hoeft de Europese Unie dus geen geld in te pompen wat mij betreft.

Je moet je echt de fundamentele vragen stellen: waarom moet landbouwbeleid Europees zijn? Waarom kan dat niet nationaal zijn? Mijn antwoord is dat landbouwbeleid Europees moet zijn omdat de landbouwproductie geen elastische markt is. Als je tien procent meer paprika's produceert worden er niet meteen tien procent meer paprika's gegeten. Wat wel gebeurt is dat de prijs instort. Boeren blijven kwetsbaar, dus zul je iets moeten doen aan gezamenlijke strategie, al kunnen boeren zelf ook een deel van het risico opvangen middels verzekeringen en eigen fondsen. Een ander gebied waarop het belang van een Europees beleid duidelijk is, is dierenwelzijn. De Nederlandse boer gaat eraan als je nationaal een hele stringente dierenwelzijnsnorm oplegt, zoals de dierenpartij graag wil. Dat moet je echt op Europees niveau besluiten. Het merkwaardige is dat de Europese commissie en het Europese Parlement dat wel

willen, maar dat coalities van lidstaten het tegenhouden, denk aan Frankrijk, Hongarije en Polen. Marianne Thieme zegt dat Europa slecht voor dieren is. Maar het zijn de lidstaten die tegenhouden dat Europa goed voor dieren is. Precies andersom dus. Als je voor dierenwelzijn bent zou je dus een hyper-Europeaan moeten zijn, eigenlijk zelfs een federalist.

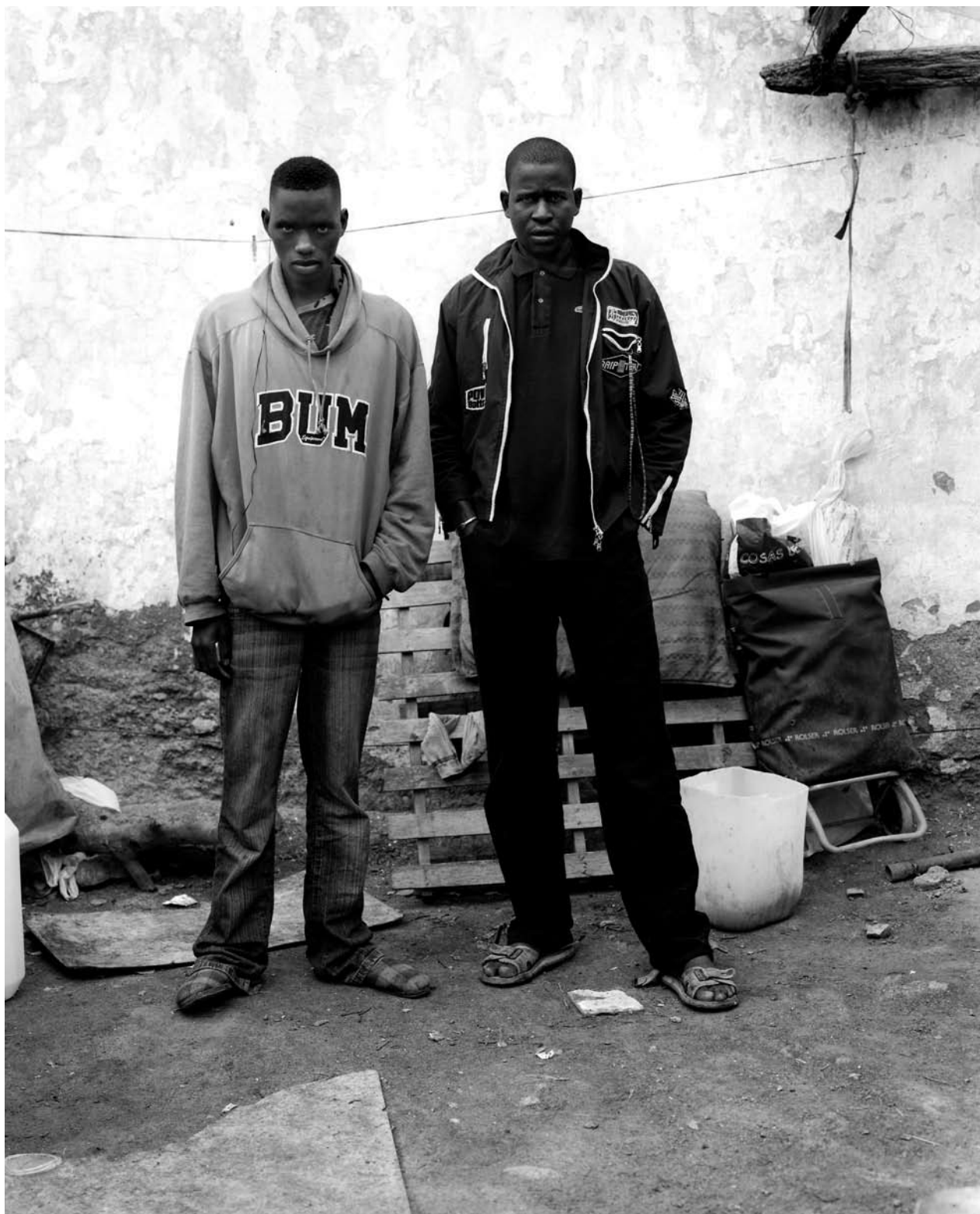
Wat mij betreft zou een Europees landbouwbeleid moeten bijdragen aan duurzaamheid, zowel op het gebied van milieu als sociaal en internationaal. Bovendien heeft de landbouw een rol te spelen in het stimuleren van een diverse economie op het platteland, waar niet alleen voedsel wordt geproduceerd maar ook toerisme, ouderenzorg e.d. een rol spelen. Daartoe heb je in de toekomst twee of drie typen boeren nodig.

In de eerste plaats de grootschalige boer, die aan duurzaamheidscriteria onderworpen moet worden en die je daarnaast ook betaalt voor een bijdrage aan het landschapsonderhoud. Ten tweede zul je boeren krijgen die niet alleen levende weefsels produceren voor voeding en biobrandstof, maar zich daarnaast toeleggen op toerisme, zorg en dat soort dingen. Tenslotte zullen we ons moeten inzetten voor een derde type boer die niet kan concurreren op de wereldmarkt door de ligging van zijn boerderij, maar die je toch wilt behouden omdat hij bijdraagt aan het behoud van een streek, bijvoorbeeld de Auvergne of Drenthe. Het is veel duurder om zoiets aan staatsbosbeheer over te laten – een boer produceert tenslotte nog wat. Die boeren zijn er al; het is hun land en laten we ervoor zorgen dat ze kunnen blijven.

Die drie types boeren hebben we nodig en dat moet je stimuleren, ook financieel. De subsidies kunnen enorm omlaag, maar de markt zal het niet allemaal betalen. Misschien over twintig jaar wel, want dan krijgt de boer door zijn productie hopelijk zoveel geld door de druk op het gebruik van de schaarsere landbouwgrond, dat hij er gewoon van kan leven.

=

”

'The winner

de Helling
30
herfst 2007

Hoe is het gesteld met de positie van de *outsiders* op de Nederlandse arbeidsmarkt? Erik de Gier onderzoekt of het nieuwe model van de activerende participatiemaatschappij voor hen betere kansen schept dan de traditionele verzorgingsstaat.

ERIK DE GIER

Hoogleraar comparatief arbeidsmarktbeleid Radboud Universiteit en programmaleider bij het ITS

Op dit moment beleven we een min of meer stilzwijgende revolutie op de arbeidsmarkt. Dat zit hem niet zozeer in de combinatie van lage werkloosheid en een groot aantal openstaande vacatures – dat is eerder vertoond – maar voornamelijk in het gegeven dat een gunstige conjuncturele economische ontwikkeling samengaat met structurele factoren die wijzen in de richting van een langdurig krappe arbeidsmarkt. De belangrijkste structurele factor is de demografie. De komende jaren treedt op grote schaal de babyboomgeneratie uit het arbeidsproces en krimpt mede als gevolg daarvan – in combinatie met de ontgroening van de bevolking – de omvang van de beroepsbevolking. Optimisten zien hierin een uitgelezen mogelijkheid om ook traditioneel kwetsbare groepen duurzaam op de arbeidsmarkt te integreren. Werkgevers zullen nu meer dan ooit bereid zijn, zo is de veronderstelling, mensen met een vlekje aan te nemen en tevens in hen te investeren op het vlak van schooling en training.

De ontwikkelingen op de arbeidsmarkt vallen, wellicht niet helemaal toevallig, samen met een politiek en beleidsmatig streven naar een activerende participatiemaatschappij. Dit begrip is nog maar vrij recent gemunt in het advies van de Sociaal-Economische Raad over de economische ontwikkeling van Nederland op de middellange termijn. De politieke ambities zijn hoog en verreikend, omdat

in de activerende participatiemaatschappij de opvolger wordt gezien van de passieve herverdelende naoorlogse verzorgingsstaat.

In dit artikel zoom ik in op de positie van de *outsiders* op de arbeidsmarkt. Daartoe reken ik niet alleen de mensen die tot nu langdurig aan de kant hebben gestaan, zoals laagopgeleide mannen en vrouwen, niet-westerse allochtonen, verslaafden, mensen met een criminele achtergrond, e.d., maar ook de meer traditionele werknemers met een lagere of middelbare beroepsopleiding die nog niet zo lang geleden de ruggengraat vormden van de industriële bedrijven. Vandaag de dag wordt deze laatste groep geconfronteerd met een neerwaartse mobiliteit op de arbeidsmarkt en kan op grond daarvan als aankomend verliezer of *outsider* op de arbeidsmarkt worden beschouwd.

De vraag is of de bovengenoemde stilzwijgende revolutie op de arbeidsmarkt er op afzienbare termijn toe zal leiden dat de groep *outsiders* zal oplossen en tot de insiders op de arbeidsmarkt zal gaan behoren. Zal, anders gezegd, de activerende participatiemaatschappij in de nabije toekomst een volwaardig en ook beter alternatief voor welvaart en welzijn van de burgers vormen dan de traditionele verzorgingsstaat; of doen we er verstandig aan rekening te blijven houden met blijvende ongelijkheden en blijvende groepen *outsiders* die misschien wel eens slechter af zouden kunnen zijn in een activerende participatiemaatschappij dan in de verzorgingsstaat?

Toverwoord activering

De verzorgingsstaat van weleer bestaat niet meer in Nederland. Laat daarover geen misverstanden bestaan. In de afgelopen vijftien jaar heeft er een geleidelijke omslag plaats gevonden naar een activerende participatiemaatschappij. De herverdelende en nog overwegend passieve verzorgingsstaat bereikte zijn hoogtepunt aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig met onder meer de voltooiing van het stelsel van sociale zekerheid met de inmiddels alweer lang ter ziele gegane volksverzekering tegen arbeidsongeschiktheid (AAW). De eerste barsten in het stelsel ontstonden kort daarna als gevolg van de combinatie blijvend groei-

ende collectieve uitgaven, sterk stijgende werkloosheid, het blijvende grote aantal arbeidsongeschikten en toenemend misbruik en oneigenlijk gebruik van uitkeringen. Mede beïnvloed door Europees beleid en aanbevelingen van de OESO is vervolgens in de loop van de jaren negentig een begin gemaakt met het omgooien van het roer in de richting van een activerende participatiemaatschappij waarin het verrichten van betaald werk is gaan prevaleren boven het ontvangen van een sociale uitkering. Enerzijds werd een begin gemaakt met het verlagen en bekorten van uitkeringsniveaus, het afschaffen of aanpassen van wettelijke regelingen en de herziening van de uitvoeringsadministraties op het terrein van sociale zekerheid en sociale ziektekostenverzekeringen. Anderzijds werd het actieve arbeidsmarktbeleid sterk geïntensiveerd, niet alleen door onder andere de introductie van tijdelijke gesubsidieerde banen voor langdurig werklozen, maar ook door het principe van reïntegratie van uitkeringsgerechtigden veel sterker te verankeren in wet en regelgeving. Een mooi voorbeeld daarvan is de Wet werk en bijstand die twee jaar geleden in de plaats kwam van de Algemene bijstandswet. In deze wet wordt de zogenoemde 'work first'-benadering gehanteerd, inhoudende dat men - uitzonderingen daargelaten - pas een (tijdelijke) bijstandsuitkering ontvangt indien het verrichten van betaald werk (tijdelijk) niet tot de mogelijkheden behoort.

De balans van de omslag ziet er op dit moment samenvattend in grote lijnen als volgt uit:

- In plaats van herverdeling van inkomen op basis van principes van verdelende rechtvaardigheid is het accent in collectieve sociale regelingen verschoven naar eigen verantwoordelijkheid en persoonlijke verdienste, werkprestatie en productiviteit;
- Activering is een toverwoord geworden, zowel in het sociale zekerheidsbeleid als in het arbeidsmarktbeleid.
- Privatisering en introductie van vraagsturingselementen zijn gewoon geworden in de context van de verzorgingsstaat aan zowel de vraag- als aanbodzijde. Het gevolg daarvan is competitie tussen aanbieders van zorg en reïntegratiearrangementen en de introductie van persoonlijke budgetten en

takes it all'

individuele rugzakjes voor uitkeringsgerechtigden.

- Tenslotte is het belang van negatieve en positieve prikkels opnieuw aan zowel vraag- als aanbodzijde sterk toegenomen.

Sommigen duiden de verschuivingen aan als een omslag naar een sociale investeringsstaat of een stimuleringsstaat. Mijn voorkeur gaat ernaar uit te spreken van een activerende participatiemaatschappij, vooral door het zware accent dat is gelegen op het realiseren van individueel welzijn en welvaart door middel van het verrichten van betaalde arbeid. Betaalde arbeid wordt in de activerende participatiemaatschappij gezien als de enige echte manier om volledig en volwaardig deel te kunnen uitmaken van de samenleving. Het is daarmee een soort van nieuwe norm voor alle burgers.

Het mes snijdt aan twee kanten. Aan de ene kant draagt het bij aan de sterk toegenomen behoefte van het bedrijfsleven aan een flexibel inzetbare beroepsbevolking en aan de andere kant biedt het ook meer keuzevrijheden, althans aan sommige groepen werknemers. De activerende participatiemaatschappij wordt daarmee door politici en beleidsmakers als een volwaardig en tegelijkertijd ook aantrekkelijk alternatief voor de verzorgingsstaat naar voren geschoven, zoals onder meer blijkt uit het eerder genoemde SER-advies en uit diverse rapporten van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in 2006 en 2007. Het is op dit moment nog te vroeg om vast te stellen of de ambities ook echt in totaliteit (kunnen) worden waargemaakt. Niettemin is het mogelijk een beeld van de effectiviteit van de huidige actieve participatiemaatschappij te krijgen door te bezien hoe deze uitwerkt op de onderkant van de arbeidsmarkt. Indien de activerende participatiemaatschappij inderdaad een aantrekkelijker soort maatschappij is dan de herverdelende verzorgingsstaat, dan zou dit vooral ten gunste moeten komen aan de *outsiders* en de onderkant van de arbeidsmarkt. Deze groep heeft als gemeenschappelijk kenmerk een relatief lage mate van geschooldheid.

Risico's

De werkloosheid is in de afgelopen tijd

mede door gunstige conjuncturele economische ontwikkelingen flink afgenomen. Het werkloosheidscijfer beweegt zich op zo'n vier à vijf procent. Daarnaast is er een sterke toename van het aantal openstaande vacatures, een daling van het aantal arbeidsongeschikten en van het aantal mensen dat een beroep doet op de Wet werk en bijstand. Niettemin staan er nog altijd meer dan anderhalf à twee miljoen mensen voor kortere of langere tijd buiten spel op de arbeidsmarkt.

Over een langere periode bezien zijn er geen duidelijke aanwijzingen dat de arbeidsmarktkansen van laaggeschoolden, dat wil zeggen diegenen die ten hoogste een vmbo-diploma hebben behaald, in de afgelopen drie decennia zijn verslechterd als men deze vergelijkt met de kansen van hoogopgeleiden. Echter, per saldo hebben door de tijd heen laaggeschoolden gemiddeld twee keer zoveel kans op werkloosheid dan hoogopgeleiden. De kans op werkloosheid voor ongeschoolden (met ten hoogste primair onderwijs) was in dezelfde periode drie keer zo hoog als voor hoogopgeleiden.

De Beer laat in een artikel uit 2006 zien dat er ook op het punt van functieniveau en beloningsverschillen de afgelopen jaren weinig dramatische veranderingen zijn opgetreden in de verhouding tussen hoogopgeleiden en laaggeschoolden. Daarbij komt dat het aanbod van ongeschoolden en laaggeschoolden de afgelopen decennia sterk is afgenomen, terwijl de vraag naar deze categorieën juist is gegroeid. Dit laatste had er logischerwijze toe moeten leiden dat de positie van de onderkant van de arbeidsmarkt zou moeten zijn verbeterd. Dat dit niet is gebeurd, wijt De Beer aan het feit dat middelbaar en hoogopgeleiden in toenemende mate de functies van laaggeschoolden zijn gaan vervullen. Er was daardoor sprake van een verdringingsproces. Voor de toekomst valt een verdere daling te voorzien van het aanbod van laaggeschoolden op de arbeidsmarkt. Dit geldt niet of in veel mindere mate voor laagopgeleide niet-westerse allochtonen. Hun arbeidsmarktpositie wijkt in tegenstelling tot die van autochtonen en westerse allochtonen, significant ongunstig af van de totale groep lageropgeleiden als gevolg van discriminatie of onvoldoende integratie in de samenleving. Al met al is de relatieve arbeidsmarkt-

positie van lageropgeleiden in kwantitatieve zin niet verslechterd, maar zeker ook niet verbeterd, zoals verwacht had mogen worden.

In aanvulling op deze uitkomsten is het nuttig meer in den brede nog eens te kijken naar de ontwikkeling van economische en sociale risico's die laagopgeleiden ondervinden.

Uit onderzoek van Gesthuizen, gebaseerd op de familie-enquête Nederlandse bevolking 2000, komt overduidelijk naar voren dat laagopgeleiden gedurende de gehele levensloop de meeste risico's lopen wat betreft werkloosheid, neerwaartse mobiliteit, kansen om zich te verbeteren en politieke betrokkenheid. Hoogopgeleiden doen het in alle opzichten beter. Zij beschikken niet alleen over een hogere opleiding, maar wonen ook in betere buurten, hebben veelal betere cognitieve kwaliteiten en beschikken over meer sociaal kapitaal. Allemaal zaken die tot een betere positie op de arbeidsmarkt leiden.

Aan het begin van de beroeps carrière zijn de risico's voor de laagopgeleiden groter dan later in de levensloop. Dat komt doordat een deel van de laagopgeleiden zijn positie later alsnog weet te verbeteren door het behalen van aanvullende diploma's. Hierbij moet echter worden aangetekend dat door het afnemende aanbod van laagopgeleiden de samenstelling van deze categorie verandert, omdat de mensen met de slechtst ontwikkelde hulpbronnen en capaciteiten overblijven. De op zichzelf al ongunstige positie van laagopgeleiden zal daardoor verder verslechteren. Evenals tijdens de verzorgingsstaat houden zij de meeste kansen op werkloosheid en op neerwaartse mobiliteit en minste kansen op opwaartse mobiliteit.

Ook de middengroepen lopen toenemend risico op de arbeidsmarkt, zo blijkt uit onderzoek van De Gier en Van Hoof. Het betreft hier een zeer grote categorie werknemers met een mbo- of gelijkwaardige opleiding die ongeveer 40 procent van de beroepsbevolking omvat. Zij worden getroffen door toenemende onzekerheid en kwetsbaarheid, omdat hun perspectieven verslechteren als gevolg van afkalving van voorheen vrij stabiele beroepsdeelmarkten en door afnemende bedrijfsinterne mobiliteitsmogelijkheden. Voor zover het hierbij om werkne-

32 'The winner takes it all'

mers gaat uit de meer traditionele industriële bedrijfstakken nemen bovendien de kansen op neerwaartse mobiliteit toe omdat zij in het geval van werkloosheid moeilijk elders vergelijkbaar emploten zullen kunnen vinden.

Samenvattend is het goede nieuws dat de werkloosheid sterk is afgenomen en tegelijkertijd de werkgelegenheid is toegenomen. Het minder goede nieuws is dat laagopgeleiden hun positie, ondanks toenemende krapte op de arbeidsmarkt voor deze categorie, niet hebben kunnen verbeteren. Vooral laagopgeleide jongeren hebben het moeilijk bij de start van hun arbeidsloopbaan. En ook laagopgeleide vrouwen springen er slecht uit. Zij behouden tijdens de gehele levensloop een gemarginaliseerde positie op de arbeidsmarkt. Daarnaast is de arbeidsmarktpositie van laagopgeleide niet-westerse allochtonen zorgelijk. De activerende participatiemaatschappij valt voor laagopgeleiden dus per saldo niet zonder meer als een zegen uit indien deze zich zou beperken tot het op grote schaal activeren van niet-werkenden.

Nieuw ideaaltipe

De beschikbare cijfers geven een beeld van een tweedeling of polarisatie tussen de onderste en bovenste helft van de arbeidsmarkt. Dit is niet helemaal nieuw. Wel nieuw is dat er een restcategorie van laaggeschoolden lijkt te ontstaan die niet of nog zeer moeilijk aan de bak komt op de formele arbeidsmarkt. Voor een belangrijk deel komt deze categorie overeen met de zogenoemde 'granieten kern' in de bijstand. Dit zijn mensen die gemiddeld vijf jaar of langer in een bijstandssituatie zitten en gekenmerkt worden door een stapeling van fysieke, sociale en soms ook culturele problemen. Sociale diensten weten niet goed wat ze met deze categorie aanmoeten, omdat zij zich niet gemakkelijk laten integreren door middel van de gebruikelijke reïntegratietrajecten. Tegelijkertijd zijn de sociale diensten als gevolg van hun eenzijdige oriëntatie op het voorkomen van de instroom in de bijstand enigszins het zicht kwijtgeraakt op de samenstelling en lotgevallen van deze granieten kern. Anderzijds staan werkgevers niet te trappelen om juist deze categorie in hun bedrijf toe te laten, omdat de risico's van mislukken als groot worden ervaren. Een deel van de mensen die tot de granieten

kern behoren, zoekt mede daarom zijn toevlucht tot het informele circuit.

Daarnaast is er de grote groep van werkende laag- en middelbaar opgeleiden die weliswaar werkt op de formele arbeidsmarkt, maar nauwelijks nog zicht heeft op opwaartse mobiliteit. Integendeel, een deel van hen voelt zich existentieel onzeker door relatief grote werkloosheidsrisico's, een tegenvallende loonontwikkeling en kostenstijgingen in de consumptieve sfeer.

Aan de bovenkant van de arbeidsmarkt is de situatie goeddeels omgekeerd. Daar lijkt zich een nieuw ideaaltipe werknemer te ontpoppen dat goed past in een geflexibiliseerde economie, namelijk de jonge hoogopgeleide kenniswerker die gemakkelijk hopt van de ene naar de ander baan en die zijn/haar persoonlijke behoeften en wensen daarin goed weet in te passen.

Wat nu de situatie bijzonder gecompliceerd maakt is dat dit nieuwe ideaaltipe de onderkant van de arbeidsmarkt gevoelsmatig en psychologisch op een grotere afstand zet. Het beeld dat daarbij gemakkelijk ontstaat, is dat van 'the winner takes it all'.

Op die manier dreigt de activerende participatiemaatschappij in zijn eigen staart te gaan bijten. Toename van participatie in de vorm van betaald werk leidt in plaats van tot meer individueel welzijn en individuele welvaart tot breed ervaren gevoelens van sociale deprivatie aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Dit is een thematiek waar de laatste jaren in relatie tot ontwikkelingen op de arbeidsmarkt ten onrechte weinig onderzoek naar is gedaan en waarover ook niet zoveel bekend is.

Concluderend kan de vraag die ik in dit artikel aan de orde heb gesteld dus voor een deel ontkennend worden beantwoord, tenzij alles op alles wordt gezet om ook de onderkant van de arbeidsmarkt voldoende betrokken te houden bij de samenleving. Dit lukt niet alleen door het bevorderen van de mogelijkheden van betaald werk. Er zal daarnaast op alle mogelijke manieren veel energie moeten worden gestopt in het open houden en stimuleren van opwaartse mobiliteitsmogelijkheden ten behoeve van de totale onderkant van de arbeidsmarkt. Dat kost veel geld en inspanning, maar het loont uiteindelijk de moeite. Het doet ook recht

aan het centrale idee van een activerende participatiemaatschappij. Alleen op deze manier valt te voorkomen dat de *outsiders* in de activerende participatiemaatschappij slechter af zullen zijn dan in de voorbije verzorgingsstaat.

=

LITERATUUR

- Paul de Beer, 'Perspectieven voor de laagopgeleiden', *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 2006, 3, blz. 218-233.
- Maurice Gesthuizen, *The life-course of the low-educated in the Netherlands. Social and economic risks*. Proefschrift, Nijmegen 2004.
- Erik de Gier, *Overpeinzingen bij een activerende participatiemaatschappij*. Inaugurale rede, Nijmegen 2007.
- Erik de Gier, *Dependency and the Dutch Welfare state*. Paper, Nijmegen 2007.
- Erik de Gier, 'Participatiemaatschappij is een mythe voor de middenklassen', *Staatscourant*, 25 april 2007.
- Pieter Hilhorst, *Machteloosheid van eigen makelij*. Divosa-essay, Utrecht 2005.
- Jacques van Hoof, *Nieuwe geluiden, oude thema's*. Afscheidsrede, Nijmegen 2007.
- SER, *Welvaartsgroei door en voor iedereen* (06/08). Den Haag 2006.
- SER, *Welvaartsgroei door en voor iedereen. Thema Arbeidsmarktperspectieven laaggeschoolden en ontwikkeling kwalificatiestructuur beroepsbevolking* (06/08III). Den Haag 2006.
- WRR, *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Den Haag/Amsterdam 2006.
- WRR, *Investeren in werkzekerheid*. Den Haag 2007.
- WRR, *Arbeidsflexibiliteit en ontslagrecht*. Den Haag/Amsterdam 2007.

Shervin Nekuee: De Route van Rumi

Nederland is in de ban van islamofobie. De gematigde autochtoon en de gematigde moslim zijn in een mentale gijzeling beland. Aan de ene kant trekken de islambashers aan de autochtonen en willen hen doen geloven dat Europa binnenkort Eurabia zou worden. Met een Emir aan de macht en allochtone Taliban in het zadel. Aan de andere kant verkondigen de wahabisten dat een goede moslim zich vrijwillig behoort op te sluiten in de benauwde regeltjes van hun letterlijke en a-historische interpretatie van de wetten van de islam.

Tussen de zwaar bebaarde mannen en hun hermetisch bedekte vrouwen aan de ene kant en de hysterische verkondigers van de ondergang van het Westen met hun felle stropdassen en diepe décolletés aan de andere kant blijft weinig ruimte over. De media en politieke opportunisten gaan geheel op in de waan van de dag. Er is geen tijd of interesse voor de verborgen schatten van de 1400 jaar lange islamitische beschaving. Laat we toch zo nu en dan de TV uitzetten, de kranten even laten voor wat ze zijn en de radio uit de lucht halen. Laten we ruimte scheppen voor de zachtere tonen, de mijmeringen, verhalen en diepe overdenkingen uit de wereld van de islam. Gedachten en gedichten die tot de verbeelding kunnen spreken, die de Hollander laten kennis maken met zoetere en intensere smaken uit de moslimbeschaving, en die de moslims kunnen herinneren aan souplesse, vindingrijkheid en het vermogen van tolerantie dat hun religie en cultuur in zijn historische ontwikkeling aan de dag wist te leggen.

Een rijke schat aan inspiratie biedt de poëzie van de 13e eeuwse dichter en mysticus Mevlana Jelaledien Rumi. Zijn teksten wekken bewondering voor de islamitische beschaving. Dit jaar heeft de UNESCO een Rumi-jaar uitgeroepen om hem en zijn levensfilosofie te gedenken.

Rumi verliet zeven eeuwen terug als jongeling huis en haard in de stad Balkh in het huidige Afghanistan. Hij was op de vlucht voor een golf van geweld en op zoek naar vrijheid en vrede. Zijn zoektocht duurde tien jaar en bracht hem naar de steden van het

toenmalige islamitische imperium, waar kunst en cultuur, filosofie, mystiek en poëzie in volle bloei stonden. Overal waar hij kwam ging de jonge vluchteling in de leer bij kunstenaars, denkers en mystici. Rumi's vader en grootvader waren islamitische theologen en ook hijzelf was op weg om een hooggeleerde theoloog te worden. Maar de ontmoeting met zijn leermeesters zaaiden een ander verlangen in zijn hart. Het verlangen naar schoonheid, extase en troost. Rumi's zwervende bestaan vond zijn bestemming in de stad Konya in het huidige Turkije. Daar hoorde hij de woorden van de islamitische mysticus Shams, die eindelijk uitdrukking verleenden aan de grote stilte die tijdens zijn zoektocht in hem was. Shams ontsluitte het geheim van de vluchteling in één zin: "Liefde voor de levensbron is groter dan angst voor God". De inmiddels 38jarige Rumi raakte van deze spreuk buitenzinnig. Hij verkeerde vanaf dat moment in een continue staat van extase, die duizenden ontroerende verzen voortbracht. De theoloog werd een poëet, de sharia-kenner een mysticus. De vluchteling uit Afghanistan werd de grote inspiratiebron van een van de belangrijkste humanistische stromingen binnen de wereld van de islam, het soefisme. Zijn poëzie verspreidde zich door de hele wereld en veroverde nog altijd nieuwe landen en lezers. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld werd een bloemlezing van zijn werk in 1997 de best gelezen vertaalde literatuur.

Voor wie de moeite neemt om te luisteren, ligt in Rumi's poëzie een prachtige route verborgen die voert over de grenzen waarbinnen de islamofoben en digitale fundi's onze verbeelding willen opsluiten.

Wat te doen, oh moslims?

Nu dat ik mij niet meer herken

In uw dualiteiten –

Geen christen, geen jood,

geen zoroaste, geen moslim

Noch uit het Oosten, noch uit het Westen

Niet van het land of uit de zee

Ik heb de tegenstellingen opzij gezet

Ik heb gezien dat de tweeling één is

De eenheid die ik zoek,

de eenheid die ik ken,

de eenheid die ik zie

De eenheid waarom ik,

bij iedere hartslag,

roep.

(vrij vertaald uit Rumi. SN)

Groene

Groen heeft eindelijk de wind mee. Dat werpt de vraag op hoe groene oppositie eruit moet zien ten tijde van Balkenende 4, in en buiten het parlement. Wat is de inzet en wat zijn de lastige dilemma's? Wie zijn bondgenoten? Wijnand Duyvendak geeft zijn visie.

Schoolkinderen in India na de moesson, augustus 2007.

AFP Photo/ Narinder Nanu.

oppositie

GEEN BUSINESS AS USUAL

de Helling
37
herfst 2007

De moesson in Azië is dit jaar volkomen van slag. De regen is ongekend hevig. Miljoenen mensen hebben moeten vluchten. Ze zijn hun huis kwijt en bijna altijd ook hun middelen van bestaan: hun vee, hun zaaigoed. Berooid blijven ze achter, als een vluchteling in eigen land. De deskundigen zijn het erover eens dat deze heftige moessonregens mede het resultaat zijn van de klimaatverandering. Ze passen bij het *nieuwe klimaat* dat ons wereldwijd voor de komende decennia voorspeld wordt en waardoor vooral de minst weerbaren in de ontwikkelingslanden hard getroffen zullen worden. Maar het steeds extremere weer zal ook het leven in Europa vaker ontwrichten en vormt op termijn ook een serieuze bedreiging voor onze regio: als de zeespiegel maar blijft doorstijgen of als onverhoopt door het smelten van de noordpoolkap de warme golfstroom aan Europa voorbij zal gaan.

Vooralsnog laat de klimaatcrisis zich het scherpst gelden in de derde wereld. In november vorig jaar was ik in Kenia, Nairobi. Daar werd veel over klimaatverandering gesproken – en niet alleen omdat daar op dat moment de VN-klimaatconferentie plaatsvond. Nairobi is eind 19e eeuw door de Engelse kolonisatoren gebouwd op relatief grote hoogte. Het is daar wat minder warm, waardoor de malariamug er niet kan overleven. De inwoners bleven zo gevrijwaard van de vaak dodelijke malariaziekte. Maar ook in Kenia wordt het warmer. Steeds vaker wordt de malariamug in de stad gesignaleerd. Een grote bedreiging voor de miljoenen inwoners. En heel cynisch. Want deze mensen hebben part noch deel gehad aan de opwarming van de aarde.

In het vorige nummer van de Helling formuleert de Duitse Grüne Peter Siller zeer relevante vragen voor het huidige ecologische debat: “Wie wordt in onze tijd eigenlijk getroffen door de ecologische ontwikkelingen? Waar wordt de vrijheid een niet ingeloste belofte als gevolg van de ecologische crisis? En wie kan aanspraak maken op welk deel van het steeds krappere wordende emissiebudget van de planeet?” De klimaatcrisis bedreigt nu regelrecht de inwoners van Nairobi, zoals zoveel anderen in de ontwikkelingslanden. De gevolgen van onze energiepolitieke keuzes wentelen we op hen af. Zoals we die – als we zo doorgaan – nog sterker zullen afwentelen op volgende generaties in ontwikkelingslanden, maar uiteindelijk ook in de rijke landen zelf. Wij beperken hun vrijheid, omdat wij meer milieuruimte nemen dan de aarde kan dragen. Daar is geen enkele rechtvaardiging

voor. Ik ben het eens met Siller dat groene politiek in essentie draait om vrijheid en rechtvaardigheid.

Past het op een spandoek? “Ieder mens heeft recht op evenveel vervuiling”. Het zou de milieuleuze voor de komende decennia kunnen zijn. Je zou hem ook positief kunnen formuleren: “Ieder mens heeft recht op evenveel milieuruimte”.

Het politieke gevecht om de *klimaatvervuilingsrechten* is nu al losgebarsten. China is de gebeten hond. India is een goede tweede. Deze nieuwe, snel groeiende economieën moeten hun uitstoot beperken, anders is een effectieve wereldwijde klimaataanpak uitgesloten, zo horen we keer op keer van de regeringsleiders in de VS en Europa.

Dat is niet rechtvaardig. Een Amerikaan draagt nu zeven keer meer bij aan de klimaatuitstoot dan een Chinees, een Europeaan vier keer meer. En dan hebben we het over de uitstoot vandaag de dag. De klimaatverandering die we nu mee maken is het resultaat van CO₂-uitstoot vanaf de industriële revolutie, die vrijwel geheel voor rekening komt van de VS en Europa. Landen als China en India hebben per inwoner recht op evenveel ‘milieuruimte’ als de rijke landen. Hun CO₂-uitstoot moet dus de komende jaren nog kunnen groeien en dat verplicht tot een extra grote beperking van onze uitstoot. Tachtig procent minder CO₂-uitstoot voor Nederland in 2050 is dan een realistisch doel. Azië loopt op termijn natuurlijk wel tegen een grens aan, maar die moet gelijk zijn aan de toekomstige grens voor het Westen. Daarom is het ook voor India en China van groot belang in te zetten op schone technieken. Wij moeten hen daar op alle mogelijke manieren, ook financieel, bij helpen.

Niet alleen internationaal, ook nationaal zal de schaarste eerlijk verdeeld moeten worden. Voorkomen dient te worden dat mensen met veel geld er op los kunnen vervuilen en mensen met lage inkomens het nakijken hebben. De kunst voor een linkse milieupolitiek is er ook in eigen land voor te zorgen dat bijvoorbeeld vliegen niet alleen voor de rijken wordt, maar dat iedereen dit op z’n tijd kan doen.

Ik ben optimistisch over de mogelijkheden om de opwarming van de aarde tot staan te brengen. Groene technologieën bieden ons een gouden kans. Overal in de wereld zijn heel inspirerende praktijken te vinden van belangrijke groene doorbraken, zoals ik met Femke Halsema beschreef in het boekje *EKOonomie*. Maar deze doorbraken komen, zoals we in

het boekje ook laten zien, niet vanzelf tot stand. De *politiek* moet uitdagen door *grenzen te stellen*. Grenzen lokken innovatie uit. Dit kan door steeds strengere normstelling (voor automotoren, voor woningen), of door fiscale vergroening (fossiele energie veel duurder maken), maar ook door verboden (geen nieuwe kolencentrales die een veelvoud aan CO₂ uitbraken). Grenzen stellen is grenzen verleggen.

Ik denk dat technologische innovatie ons in veel sectoren echt soelaas kan bieden, maar of het voldoende kansen biedt om aan de klimaatcrisis te ontsnappen is zeer de vraag. Dat komt doordat onze economie steeds groeit en daarmee de consumptie. Maar het komt ook doordat in sommige sectoren doorbraken nog erg ver weg zijn of heel lastig te realiseren zijn. De productie van vlees is nu bijvoorbeeld verantwoordelijk voor ongeveer 15% van de wereldwijde klimaatuitstoot. Eigenlijk leidt alle technologische innovatie hier onvermijdelijk tot enorme verslechtering van het dierenwelzijn. Dat is uiteraard zeer ongewenst.

Waar we voor de rijke landen grote reductiepercentages noodzakelijk achten, en waar technologie bij deze grote opgave niet alles vermag, zal de politiek er niet omheen kunnen om bij een aantal van de allerhardnekkigste problemen, zoals bijvoorbeeld op het gebied van vlees eten en auto- en vliegverkeer, grenzen te stellen die het gebruik zelf zullen moeten reguleren. Want uiteindelijk zijn, gegeven de gestelde grens, technologische innovatie en het reguleren van gebruik communicerende vaten. Hoe meer we de uitstoot kunnen beperken door innovatie des te minder we het gebruik hoeven te reguleren, én omgekeerd.

Groen moralisme

Het klimaatdebat is een bij uitstek moreel debat. Het gaat om de verdeling van milieuruimte tussen de eerste en de derde wereld en tussen huidige en toekomstige generaties. Wie krijgt hoeveel? Wat kan je maken ten opzichte van alle anderen? Het gaat bovendien over de rol van de politiek, de markt en het individu.

Te lang voerde een specialistisch beleidsdiscours de boventoon in milieudiscussies. Het is een goede zaak dat door de nieuwe urgentie van het debat de meer principiële en morele vragen nu alle ruimte krijgen. Dit moet echter niet omslaan in groen moralisme, waarbij snel en makkelijk wordt geoordeeld over andermans individuele gedrag. Ik geloof er niets van dat *individuele* keuzes het kli-

maatprobleem kunnen oplossen. Dat zal nooit lukken zonder grote *structurele* veranderingen die de voorwaarden moeten scheppen voor groenere individuele keuzes. Een groen moralisme dat het hele klimaatprobleem tot een gedragsprobleem reduceert, past eigenlijk veel meer in een rechtse politieke traditie die de maatschappelijke context miskent door ieder succes en falen te herleiden tot louter persoonlijke keuzes.

Het morele debat moet primair op politiek niveau worden beslecht, want daar krijgen structurele veranderingen vorm. Waar trekken we als samenleving de grens? Welke milieuvriendelijke alternatieven maken we mogelijk? Hoeveel duurder wordt niet-duurzaam gedrag? Hoe stimuleren we innovatie? Het is natuurlijk van betekenis als mensen zelf een zuinige CV-ketel, schone auto en spaarlamp aanschaffen. Maar te grote verwachtingen zijn hier misplaatst. De doorbraken die nodig zijn gaan de macht van de consument verre te boven. De markt en de consument kunnen de klimaatcrisis niet bezweren. Gaat het dan helemaal niet meer om ons individuele gedrag? Zeker wel. Maar de structurele context bepaalt wat je van mensen zelf kan verwachten. Waar de politiek niet zorgt voor goed openbaar vervoer op het platteland, is het toch volstrekt begrijpelijk dat mensen daar een auto aanschaffen? Waar vliegen vaak zoveel goedkoper is dan de trein nemen en een goed net van snelle treinen ontbreekt, is de snelle groei van het vliegverkeer een onvermijdelijk gevolg.

Politieke actie – die structureel hervormt en scherp ingrijpt in de markt – heeft daarom veel meer perspectief. Uit zeer veel verschillend onderzoek blijkt dat mensen veel willen doen om het klimaatprobleem op te lossen, maar dan wel als ze zeker weten dat iedereen meedoet en er goede collectieve regelingen of afspraken komen. Dat is ook begrijpelijk. Want alleen dan is zeker dat je groene gedrag ook daadwerkelijk wat oplevert.

Week in week uit zie ik in de Kamer hoe het politiek bestuur worstelt met het stellen van de noodzakelijke grenzen. Sterk vervuulende kolencentrales: tegenhouden of toch maar toestaan? Files en slechte bereikbaarheid: meer nieuwe wegen of kilometerheffing en openbaar vervoer? Bio-industrie: door laten groeien of aanpakken? Uiteindelijk bepaalt de optelsom van de antwoorden op deze en andere politieke vragen of we de Nederlandse CO₂-uitstoot onder de knie krijgen. Allemaal politieke besluiten.

Al worden de besluiten formeel in de Haagse arena genomen, feitelijk zijn ze bijna

altijd een weerspiegeling van de maatschappelijke krachtverhoudingen op dat moment. Die worden in de eerste plaats bepaald door wie en hoe het debat in de publieke sfeer gevoerd is, ten tweede door de mate van zichtbare betrokkenheid van burgers en ten derde door de lobby's van betrokkenen. Dit *publieke gevecht met vreedzame middelen* is de essentie van politiek. Het verloop hiervan bepaalt uiteindelijk het succes van onze strijd tegen de klimaatverandering. De massale betrokkenheid van *wereldburgers* bij dit publieke gevecht is van groot belang: burgers met een mondiale blik, die groene rechtvaardigheid voorop stellen en vertrouwen hebben in publieke besluitvorming. Ook hier ben ik optimistisch. Het laatste jaar hebben we op dit vlak een enorme versnelling gezien. De zorgen, maar ook de betrokkenheid en de wens tot oplossingen te komen zijn exponentieel toegenomen.

Politiek

Dit brengt ons ook bij GroenLinks, juist omdat wij een politieke beweging zijn. Ik zou willen dat wij mede die vereniging van wereldburgers worden die er alles aan doet om de klimaatcrisis te bezweren. In de volksvertegenwoordigingen, maar net zozeer daarbuiten. GroenLinks moet de komende jaren meebouwen aan een wereldwijde beweging van burgers die de klimaatcrisis wil overwinnen. In de straat, op het werk, in de raden, internationaal. Dit moet één van de grote prioriteiten van de partij zijn. Niet omwille van electorale redenen, maar gewoon omdat het broodnodig is. Deze klimaatcoalitie zal vanzelfsprekend een brede coalitie zijn, een veelkoppig monster. GroenLinks zal zelf veel initiatief moeten nemen, maar een goede samenwerking met milieuorganisaties is natuurlijk onmisbaar. Die samenwerking is soms gecompliceerd, omdat deze organisaties nogal eens het liefst gepaste afstand houden tot het *partijpolitieke* GroenLinks. Achter de schermen is de informatie- en argumentatie-uitwisseling intensief, maar zichtbaar wordt dat maar weinig. Samenwerken met bewonersgroepen (in verzet tegen de A6-A9, de bebouwing van de Hoeksche Waard, Schiphol, etc.) loopt gelukkig vaak makkelijker. Met de brede klimaatcoalitie *CoolClimate*, waarin milieu- en natuurorganisaties, BN'ers en politici samenwerken, hebben we hopelijk een paar stappen vooruit gezet. Ik begrijp wel dat het voor milieuorganisaties niet altijd handig is sterk met één partij verbonden te worden. Maar politieke veranderingen komen veel eerder tot stand wanneer maatschappelijke organisaties en

politieke partijen samen optrekken. En is GroenLinks niet mede ontstaan als politieke vertaling van de milieufacties uit de jaren zeventig en tachtig?

Het is tot slot goed om na te denken over hoe we ons in raden en parlementen het meest effectief voor een schoner klimaat kunnen inzetten. Dat is immers nog altijd ons belangrijkste werkterrein.

In de Tweede Kamer willen we dat doen langs drie lijnen:

1 **ALTERNATIEF:** GroenLinks moet heel precies laten zien hoe we de reductie van CO₂-uitstoot en groei van het aandeel duurzame energie kunnen bereiken. We hebben daarin al een mooie traditie opgebouwd bij de doorrekening van het verkiezingsprogramma en in de jaarlijkse Tegenbegrotingen. Dit jaar komt de Kamerfractie rond Prinsjesdag met een heuse Klimaatbegroting. Een dergelijk onderbouwd alternatief is onmisbaar in het maatschappelijk debat.

2 **GRENZEN STELLEN:** Concreet met voorstellen komen voor heffingen of scherpere normen om vervuulende groei af te remmen en innovatieve, schonere groei te stimuleren. Heffingen bijvoorbeeld op vleesgebruik, vuile auto's en vliegen, en het bemoeilijken van de bouw van kolencentrales.

3 **OPPOSITIEVOEREN:** In principe is onze oppositie constructief en zullen we proberen de groene meerderheid (PvdA, CU, SP, D66, PvdD en GL) in de Kamer voor onze voorstellen te mobiliseren. Op sommige terreinen staan we relatief alleen in de Kamer. Bij de bouw van nieuwe snelwegen, nieuwe kolencentrales of de groei van Schiphol laten we een helder oppositioneel geluid horen. Juist omdat dit terreinen betreft waar structurele hervormingen uiterst noodzakelijk zijn. Met als uiteindelijk doel ook hier echt resultaat te boeken.

De commissie Van Ojik beveelt aan om in de partij een fundamenteel debat te voeren over de groene politiek. Dat is een nuttige aanbeveling. Ik hoop dat de urgentie van de klimaatcrisis dit debat de noodzakelijke scherpte geeft. Want met een 'business as usual'-houding zou Groenlinks volstrekt tekortschieten. Maar laat dit debat geen rem zijn op onze activiteiten – dat kunnen we ons niet veroorloven – maar deze juist versterken.

=

LITERATUUR

Wijnand Duyvendak en Femke Halsema, *EKOonomie – inspiratie voor groene innovatie*, 2006 (te vinden op www.groenlinks.nl).

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

MEDEWERKERS

Bart Snels · DIRECTEUR
Gerrit Pas
Aysel Sabahoglu
Noortje Thijssen

BESTUUR

Chrisje Brants
Marli Huijter
Marco Wilke

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

www.groenlinks.nl

Cultuurpolitiek

Op 19 januari 2008 organiseert het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks samen met de Helling en de Boekmanstichting een conferentie over cultuurpolitiek met het doel visie en uitgangspunten van beleid op dit terrein nader te ontwikkelen.

Twee thema's staan centraal:

- 1 artistieke autonomie en maatschappelijke verantwoordelijkheid.
- 2 culturele diversiteit en nationale identiteit.

Het winternummer van De Helling zal aan deze thema's gewijd zijn.

Betrokkenen bij dit onderwerp worden uitgenodigd zich aan te melden op: dehelling@gmail.com.

De tijd vooruit

Deze zomer verscheen vanuit het WB: Bart Snels en Noortje Thijssen, *De tijd vooruit*, 40 pagina's; 5 euro.

Het is een bijdrage aan de discussie over grondbeginselen binnen GroenLinks. Op de volgende pagina's staat een reactie van Marius Ernsting. *De tijd vooruit* is te downloaden via: <http://www.groenlinks.nl/publicaties>. En te bestellen via: info@groenlinks.nl of 030-2399930.

WB-Berichten

de moed om

Als bijdrage aan de beginsel discussie in GroenLinks publiceerde het Wetenschappelijk Bureau deze zomer het boekje *De tijd vooruit*. Marius Ernsting las het en reageert.

Een treffend beeld voor de manier waarop je in het maatschappelijk leven kan staan is dat van een rivier. Als je dezelfde richting op wil als de rivier, dan kun je gewoon de hoofdstroom kiezen, en je komt er vrijwel vanzelf. Als je de andere kant op wil, dan kun je beter een beetje aan de rand blijven en profiteren van de tegenstroom die daar vaak is. Dat beeld kwam onwillekeurig in me op bij het lezen van de *De tijd vooruit* van Bart Snels en Noortje Thijssen, waarin een schets wordt gegeven van de trend van modernisering en de politieke positie van GroenLinks. Kort gezegd komt hun analyse erop neer dat modernisering al geruime tijd de politiek-maatschappelijke hoofdstroom is, en dat we momenteel te maken hebben met een tijdelijke antimoderne reactie. Wanneer de politiek-economische conjunctuur weer aantrekt (en dat doet hij al) dan zal dat de moderniseringspartijen in de kaart spelen.

Kortom, het zit nu even tegen, we zitten nu nog een beetje te modderen aan de rand van de rivier, maar het moment komt dat we dichterbij de hoofdstroom komen, dus: "als trendwatchers zijn we optimistisch over de toekomst voor GroenLinks". Is het werkelijk zo gemakkelijk? Rosa Luxemburg zei ooit: de revolutie is geen tram waar je naar beloven op kan stappen wanneer het zo uitkomt. Nu is dat niet wat Bart Snels en Noortje Thijssen bepleiten, maar een zekere mechanische redenering hanteren ze wel. Laten we even wat preciezer kijken naar hun betoog. Allereerst definiëren ze modernisering als een samenstel van elkaar beïnvloedende trends: individualisering, rationalisering, globalisering en migratie. Nu is de belangrijkste eigenschap van trends (in tegenstelling tot modes of hypes) dat ze hoe dan ook gebeuren. Vergrijzing is zo'n trend. In 2040 zal een kwart van de Nederlandse bevolking uit ouderen bestaan, of we nu de kinderbijslag verdubbelen of een geboortepremie invoeren of niet. Uiteraard kunnen er tijdelijke afwijkingen optreden (allochtonen hebben bijvoorbeeld in eerste instantie gemiddeld een hoger kindertal, dat vervolgens weer snel terugloopt) maar dat doet dus aan de lange termijn niets af. Dat is een belangrijke notie, want het betekent dat het voor een politieke partij niet zoveel zin heeft om voor of tegen trends te zijn, het gaat er veel meer om hoe je je daarin beweegt: enthousiast meedrijven, bijsturen en gas geven, of sputterend tegen de stroom in. Laat duidelijk zijn: ik doe niks af aan het viertal trends

dat samen de *content* vormt van het brede begrip modernisering. Individualisering, rationalisering, globalisering en migratie: juist als samenspel van elkaar onderling beïnvloedende trends zet het de wereld onmiskenbaar in beweging naar de toekomst. Met wortels in de verlichtingsidealen van ontwikkeling en ontplooiing, met inzet van voorzieningen voor gezondheidszorg en onderwijs, met behulp van technologische vooruitgang en onder druk van wereldwijd geworden markten zijn het ontwikkelingen die doorgaan. Ze brengen de wereld qua informatie binnen handbereik, ze brengen meer culturele diversiteit, niet alleen groepsmatig maar vooral ook individueel. Wat in Nederland te duur wordt kan net zo goed in India worden geproduceerd; waar werk en inkomen is, daar gaan we naar toe.

Grenzen zijn er nog wel, maar niet aan het menselijk vermogen om te vertrekken naar plekken waar een menswaardiger bestaan meer mogelijk lijkt te zijn. Arbeidsmarkten op drift, wereldwijde bedrijfsovernames, functieverlies van afzonderlijke staten en nationaliteiten, verwoersbewegingen van ongekennde omvang, ICT-toepassingen waarvan het eind nog lang niet in zicht is: het gebeurt elke minuut en het gaat door.

Maar het vermelden van deze onvermijdelijkheden is maar één ding, het bedenken van de consequenties ervan voor je eigen doen en laten als politieke partij is iets heel anders. En dat mis ik wel een beetje in de beschouwing van Bart Snels en Noortje Thijssen. Want als het zo is dat door die ontwikkelingen allerlei verworvenheden in de reeds gemoderniseerde landen onder druk komen te staan, dan kun je een paar dingen doen: proberen die verworvenheden als zodanig koste wat kost beschermen, de boel op zijn beloop laten met de verwachting dat uit de botsing met die oude verworvenheden vanzelf nieuwe evenwichten ontstaan, óf – en dat lijkt mij de aangewezen weg – die verworvenheden herijken op de werkelijke waarden die eraan ten grondslag liggen.

Om maar een gevoelig voorbeeld te noemen: het ontslagrecht is als zodanig geen waarde op zich, het is een uitwerking van het principe dat werknemers beschermd dienen te worden tegen uitbuiting en willekeur door werkgevers. Als andere regels of voorzieningen die bescherming ook of beter kunnen dienen dan is dat dus bediscussieerbaar.

voorop te gaan

Herijken van verworvenheden is confronterend, omdat we soms niet meer zo één twee drie weten waarom het ook weer ging. Ons verzekerings- en verzorgingsstelsel bevat eerlijk gezegd nogal eens bloempjes van Katarina.¹

De pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar bijvoorbeeld was o.a. gebaseerd op een veel lagere stervensleeftijd dan nu het geval is (we worden gemiddeld tien jaar ouder dan enkele decennia geleden), én op het gegeven dat veel arbeid nog lichamelijk zwaar was. Het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd naar 67 tast dus het principe niet aan van het recht op een niet afhankelijke oude dag, waarin je de laatste levensjaren van een welverdiende rust kunt genieten.

Herijken van verworvenheden kan ook louterend zijn: waar gaat het echt om als we spreken van een humane en rechtvaardige samenleving? Wat zijn de echte pijlers van zo'n samenleving, en wat zijn zaken die misschien wel belangrijk zijn maar ook zonder al te veel schade veranderd kunnen worden? Het lijkt me buitengewoon spannend voor GroenLinks om zich als partij die vraag te stellen.

Wat mezelf betreft zou ik de stelling willen verdedigen dat het ons uiteindelijk moet gaan om een samenleving waarin mensen niet onderdrukt, niet uitgebuit, niet vernederd en niet willekeurig behandeld worden. In navolging van Margalit formuleer ik het expres negatief, omdat positieve waarden (rechtvaardigheid of gelijkwaardigheid) de neiging hebben hoogverheven en dus oneindig te zijn, terwijl negatief geformuleerde waarden een duidelijke ondergrens hebben.

Ook in de concretisering zul je negatief geformuleerde hoekstenen van onze sociale staat tegenkomen: geen kinderarbeid, geen discriminatie, geen honger of gebrek, maar ook positieve, zoals recht op pensioen (wat dus iets anders is dan recht op pensioen op je 65ste), recht op onderwijs en recht op verzekering tegen ziektekosten.

Als het zo is dat door de moderniseringstrends en de schaal waarop ze plaatsvinden de sociale verhoudingen opnieuw gedefinieerd moeten worden, is het formuleren van ijkpunten dus belangrijk. Ze geven aan waar je voor wilt staan en wat aan verandering en vernieuwing onderhevig kan en ook moet zijn. Dat is veel meer dan rustig kijken hoe de trends zich voltrekken om er op enig moment "de vruchten van te pluk-

ken". Dat vereist een open mind voor wat er gebeurt, een grote vasthoudendheid als het om echte principes gaat en een grote mate van onthechting van al het andere. Bij dit soort processen wordt in ambtelijke taal nogal eens het woord herziening gebruikt. Herzien wil zeggen: opnieuw zien. Daar is visie en moed voor nodig. Want het tij kan best weer gunstig worden, de golven van verandering hoger, de rivier van nieuwe kennis en inzicht sneller, maar als je niet zorgt dat je voortdurend positie kiest en van daaruit handelt, dan gebeurt er niets. Je blijft aan de kant staan, en je zegt tegen elkaar: zie je wel, we hadden toch gelijk.

Dat positie kiezen is riskant, het gaat niet alleen om tactiek (op het goede moment naar de goede stroom roeien) het gaat ook om het zien van richting en perspectief ervan. Het moet antwoord geven op de vraag: brengt het ons dichterbij een samenleving (en die is dus door de genoemde trends echt veel groter geworden dan Nederland!) die voldoet aan de eerder genoemde waarden? En vervolgens gaat het om het overtuigen van de mensen op wie we ons richten (soms dwars tegen primaire gevoelens van angst en onzekerheid in). We moeten duidelijk maken dat we de goede kant opgaan en dat we wat écht belangrijk is gewoon meenemen. Die moed en overtuiging heb je nodig om in de broodnodige discussie over de consequenties van de genoemde trends, én het eigen handelen daarin, de ruimte te nemen om te kunnen bewegen en goed positie te kiezen. Het gaat er niet alleen om vast te stellen dat we de tijd vooruit zijn en dat onze tijd dus komt, het gaat vooral om moed om daarin voorop te blijven lopen. En, gedachtig de vrouw van Lot, vooral niet teveel omkijken!²

=

NOTEN

- 1 Katarina, de vrouw van de Russische Tsaar zag op een wandeling een prachtig bloempje tussen de straatstenen en zette er een wachtpost bij om dat bloempje te beschermen. Die wachtpost stond er nog steeds toen het bloempje allang dood was. En op een gegeven moment wist niemand meer waarom die wachtpost daar stond.
- 2 Toen Lot en zijn gezin de streek van Sodom en Gomorra verlieten omdat God dit verdorven gebied wilde straffen, werden zij gewaarschuwd niet om te kijken. Toen de vrouw van Lot dat toch deed veranderde zij in een zoutpilaar.

Begin deze maand is het academisch jaar weer geopend. Een goed moment om ook het debat over het hoger onderwijs te heropenen. Enrico Perotti, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam gelieerde Amsterdam Business School, doet zeven aanbevelingen. Irene van den Broek, voorzitter van de Landelijke Studenten Vakbond, reageert.

Weg met de middel

ENRICO PEROTTI

Het Nederlandse onderwijs wordt grotendeels door de overheid gefinancierd en wil voor iedereen toegankelijk zijn, wat een nobele doelstelling is. Historisch gezien heeft dat de solidariteit en de sociale mobiliteit bevorderd. Helaas zijn mobiliteit en gelijke kansen in de huidige constellatie niet langer vanzelfsprekend. Het systeem faalt als middel voor sociale emancipatie, omdat het gemotiveerde studenten weinig keuzemogelijkheden biedt en een subcultuur van gemakzuchtig conformisme voortbrengt. Uiteindelijk kunnen alleen rijkeluis kinderen nog hopen om uit te blinken aan de universiteit. Ik denk dat we het onderwijsstelsel moeten hervormen zodat de toegankelijkheid gewaarborgd blijft, terwijl tegelijkertijd het getalenteerde individu zich zo veel mogelijk moet kunnen ontplooiën. Een belangrijk en gunstig bijverschijnsel hierbij is de handhaving van het concurrentievermogen van het Nederlandse stelsel binnen een onderwijswereld die steeds internationaler wordt.

Er zijn genoeg redenen om te hervormen, vandaar de volgende lijst met aanbevelingen:

1. Stimuleer ambities. Bied jonge mensen iets waar ze naar kunnen streven. Het is beter om Nederlandse studenten aan te moedigen om via een academische studie een persoonlijke doelstelling te bereiken dan om hen de ambitie aan te reiken van een vaste baan in een grote organisatie. Op dit moment lijkt persoonlijke motivatie niet erg hoog te staan op de prioriteitenlijst van de jonge generaties.
2. Verbreed de horizon. Als er goede onderzoekers worden aangetrokken, ervaren Nederlandse studenten de diversiteit van de academische wereldtop en de beste internationale studenten. De omgang met gemotiveerde studenten zou een zegen zijn voor hun Nederlandse collega's, die vaak worden belemmerd door de oriëntatie op middelmatige prestaties en verwachtingen. Hierdoor dalen hun kansen voor de toekomst en doen ze te weinig ervaring op. Het toptalent dat we in mijn universiteit aantrekken – zowel studenten als docenten – komt tegenwoordig van over de hele wereld, met een substantieel aandeel uit ontwikkelingslanden. Niet alleen krijgen studenten uit arme landen hierdoor betere kansen en kunnen zij positieve rolmodellen worden voor andere immigranten, ook is er

sprake van een groot rechtstreeks voordeel voor Nederlandse studenten die met deze mensen ervaringen kunnen uitwisselen.

3. Streef zo veel mogelijk naar gelijke kansen voor iedereen. Studenten uit een welgesteld milieu kunnen de beste internationale onderwijsprogramma's volgen. Als dergelijke programma's ook in Nederland worden aangeboden, dan krijgt iedereen die gemotiveerd is zulke kansen, iets wat in het huidige systeem niet het geval is.

4. Kwalitatief hoogwaardig onderwijs is gunstig voor Nederland en moet worden bevorderd. Onderwijs dat gericht is op het bereiken van bepaalde competenties leidt tot middelmaat. Als er meer wordt gestreefd naar uitmuntendheid dan ontstaat er een gezonde concurrentie tussen de universiteiten. De recente fusie van alle technische universiteiten in één organisatie heeft opmerkelijk weinig stof doen opwaaien. Helaas hebben instellingen die onder vuur liggen eerder oog voor hun eigen belangen dan voor die van de samenleving.

5. In deze tijd vereist innovatie de ontwikkeling van menselijk talent, en niet zozeer financieel of fysiek kapitaal. Europa doet het over het algemeen slecht in de race om internationaal talent binnen te halen. De meeste mensen weten niet dat de uittocht van toponderzoekers uit de EU naar Amerika bepaald dramatisch is te noemen en voorlopig niet tot stilstand lijkt te komen. Bovendien is de aantrekkingskracht van de EU op talent van buitenaf gering. Amerika blijft het land waar de beste promovendi uit de derde wereld heen willen, ook omdat er sprake is van een groep kritische, hoogopgeleide immigranten. Zij vormen een belangrijk rolmodel voor verschillende etnische groepen in de Verenigde Staten. In Europa bestaan dit soort gemeenschappen niet (wellicht met uitzondering van Groot-Brittannië). Als Europa en Nederland er niet in slagen om dergelijke gemeenschappen in voldoende aantallen aan te trekken, dan zullen ze voor vertegenwoordigers van deze groepen nooit de eerste keus worden om zich te vestigen. Hierdoor wordt de mobiliteit van internationale onderzoekers en studenten belemmerd.

6. Institutionele vernieuwing. Als Nederland de ambitie heeft om goed onderzoek te doen, dan moet men zich niet richten op de ideeën van de laatste regering, die streeft naar wetenschappelijke expertise rond bepaalde onderwerpen. Ook al zit er een bepaalde logica achter sommige bedrijvensubsidies, een top-downbena-

maat Samenwerking boven concurrentie

dering waarbij de innovatiedoelen en het toponderzoek van tevoren worden bepaald heeft nog nooit ergens tot succes geleid. Dat komt voornamelijk omdat er bij een planmatige aanpak van onderzoek voorbij wordt gegaan aan de essentie: het stimuleren en samenbrengen van creatieve mensen. Onderzoeksprogramma's die breder van opzet zijn, kosten minder en richten zich niet op specifieke bedrijven of instellingen. In Amerika vestigen onderzoekers zich op organische wijze rond de 'centers of excellence' in hun vakgebied. Hierdoor wordt automatisch onderzoek gefinancierd aan de instellingen die het meeste talent weten te verzamelen, in tegenstelling tot de situatie waarbij het geld wordt toegewezen aan gevestigde groepen en instellingen. Het VENI VIDI VICI-programma in NWO, dat dreigt te worden afgeschaft, is een goed model, juist omdat het veelbelovende onderzoekers beloont en stimuleert in plaats dat bestaande instellingen worden gefinancierd.

7. De milieuproblematiek. *Last but not least* moet de wetenschappelijke vooruitgang een bijdrage leveren aan de hedendaagse milieuproblematiek. Milieutechnologie is een vakgebied waar Nederland potentieel erg goed in is. Maar wederom vereist technische innovatie een cultuur waarin individuele wetenschappers kunnen uitblinken en intensief onderzoek doen, in plaats dat gevestigde bedrijven subsidies of belastingvoordelen krijgen.

Internationale concurrentie-indicatoren geven aan dat Nederland wellicht aan de vooravond staat van een langzame maar gestage economische neergang. Dit probleem speelt in veel Europese landen, die goed op weg zijn om de doelstellingen van het Verdrag van Lissabon niet te halen. Niet alleen lijkt Europa er niet in te slagen om tegen 2010 de meest innovatieve economie van de wereld te zijn, ook elke andere datum in deze eeuw lijkt onhaalbaar. Wat dit betreft zijn er ook geen belangrijke stappen of hervormingen in zicht. Het is tijd om in Europa en in Nederland serieus aan de slag te gaan. We weten allemaal dat we slimmer moeten worden om de problemen in de wereld aan te pakken.

=

Uit het Engels door Michiel Nijenhuis

IRENE VAN DEN BROEK

Veel studenten vinden hun onderwijs niet uitdagend. Uit onderzoek van de onderwijsinspectie blijkt dat zelfs een op de drie studenten niet geprikkeld wordt door zijn of haar opleiding. Het pleidooi van Perotti en de uitdagingen waar hij ons voor stelt, sluiten daarbij aan.

Studenten, docenten, onderzoekers, instellingen en de (Europese) overheid moeten de schouders eronder zetten om het onderwijsklimaat op het gewenste (Lissabon) niveau te brengen. In Lissabon is immers afgesproken Europa de "de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld" te maken. Om dat doel te bereiken zou er fors meer geïnvesteerd moeten worden in R&D (Onderzoek en Ontwikkeling, red.), innovatie en onderwijs.

Ook de Nederlandse overheid geeft aan naar een meer innovatieve en competitieve kenniseconomie toe te willen. Zo moet in 2010 de helft van Nederland hoger opgeleid zijn. Het zijn grote woorden, maar helaas wordt er nog geen actie ondernomen om deze woorden in meer concrete acties om te zetten. De afgelopen 25 jaar zijn de investeringen in het hoger onderwijs eerder teruggelopen dan toegenomen. Als men kijkt naar de uitgaven per student, dan ziet men één lange dalende lijn.

Veel van de voorstellen die Perotti doet, kosten echter geld. Maatwerk bieden, inspelen op de wensen en ambities van studenten, verregaande internationalisering en tóch de toegankelijkheid van het onderwijs behouden, dat vraagt om forse investeringen. Dat veel instellingen het collegegeld voor niet-EER studenten de komende jaren zonder gêne verhogen tot vele duizenden euro's – niet op te brengen voor veel studenten uit met name ontwikkelingslanden – laat wel zien dat het streven naar kennisuitwisseling met gemotiveerde studenten uit juist die landen niet erg hoog op het prioriteitenlijstje staat. Aan de ene kant gooien we de grenzen open – de zogenaamde Bologna-verklaring moet zorgen voor meer en betere mobiliteit van studenten binnen Europa – aan de andere kant slaan we keihard de deur dicht voor getalenteerde studenten die de pech hebben net op een ander plekje op de wereldbol te wonen.

De oproep van Perotti om, zonder de toegankelijkheid van het hoger onderwijs op het spel zetten, te komen tot maatwerk om zo elk individueel talent tot bloei te laten komen, klinkt als muziek in mijn oren. Toch

is er ook een kanttekening te plaatsen bij enkele punten uit zijn betoog, vooral daar waar het gaat om de concurrentie van onderwijsinstellingen binnen Nederland, maar ook van het Nederlandse onderwijs met die van andere landen. De afgelopen jaren is er veel te doen geweest over het versterken van de concurrentie tussen onderwijsinstellingen. In 2004 werd besloten te gaan experimenteren met een open bestel. In zo'n open bestel kan iedere aanbieder, uit Nederland of een ander land, een opleiding aanbieden en daarvoor overheidsbekostiging ontvangen, mits deze opleiding van voldoende kwaliteit is. Hierdoor zouden, zoals ook Perotti beweert, instellingen scherp worden gehouden en de kwaliteit verbeteren. Maar een aantal problemen worden hiermee over het hoofd gezien. Zo zullen private aanbieders vooral opleidingen aanbieden met een lage kostprijs die goed 'in de markt' liggen, zoals rechten of economie. Opleidingen in sectoren als techniek en bèta-studies zijn duurder en liggen slechter in de markt. Het gevolg zal dan ook zijn dat deze opleidingen tegen een hogere prijs aangeboden moeten worden. Hierdoor wordt de toegankelijkheid beperkt en zullen er nog minder studenten kiezen voor deze opleidingen. Ook zal de toch al beperkte pot met overheidsgeld over meer instellingen worden verdeeld, wat leidt tot versnippering van de financiële middelen. Meer concurrentie betekent ook niet automatisch meer kwaliteit. Sterker nog, de mogelijkheid bestaat dat concurrentie zal leiden tot een situatie waarin veel opleidingen aan de onderkant van de kwaliteitseisen gaan zitten om de kostprijs zo laag mogelijk te houden en de concurrentieslag te kunnen overleven. Ook op internationaal gebied kan je je afvragen of samenwerking en onderlinge afstemming niet veel zinniger is dan concurrentie tussen instellingen.

=

verder

Witman – Tony d’Souza

De idealistische Amerikaan Jack Diaz gaat naar een islamitisch dorpje in Ivoorkust om waterpompen te slaan, maar na 11 september drogen de fondsen op voor zijn project. Daar zit je dan met al je goede bedoelingen. De meeste ontwikkelingswerkers die dit overkwamen gingen terug. Jack die door zijn dorpgenoten de Afrikaanse naam Adama Diomandé krijgt, blijft. Deze debuutroman beschrijft op grappige wijze de *culture clash* van westerlingen in Afrika en de moeizame weg om relaties op te bouwen in een klein Afrikaans dorpje. Tegelijkertijd confronteert het de lezer met de absurditeit van ontwikkelings-samenwerking. Het is aan de ene kant de literaire variant van de *White Man’s Burden*, en aan de andere kant hoopvol voor diegenen die Afrika in hun hart hebben gesloten.

=
Natasja van den Berg

Ambo 2007, 285 pagina’s

First Among Sequels. A Thursday Next Novel

– Jasper Fforde

Thursday Next is een literaire detective. Met veel humor strijdt zij, zowel in de echte wereld als in de boekenwereld, tegen het kwaad en voor De Goede Zaak. In haar nieuwe, vijfde boek moet Thursday haar zestienjarige zoon Friday ervan overtuigen lid te worden van de Chronoguard. Deze geheime overheidsorganisatie is verantwoordelijk voor het bewaken van de tijdslijn. Deze lijn blijkt niet oneindig en de enige die het einde van de tijd kan voorkomen is Friday. Daarnaast wil de machtige Goliath Cooperation de boekenwereld openstellen voor toerisme, wordt Sherlock Holmes vermoord en dreigt Jane Austen’s *Pride and Prejudice* te worden omgebouwd tot een reality soap genaamd ‘The Bennets’. Misschien zijn er scherpere satirische boeken, maar grappiger en spannender dan de boeken over Thursday Next worden ze zelden.

=
Wilbur Perlot

Hodder & Stoughton General Division 2007, 416 pagina’s

The White Man’s Burden. Why the West’s Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good

– William Easterly

Voor mensen die veel gelezen hebben over ontwikkelingssamenwerking valt dit veel geprezen boek van Easterly waarschijnlijk een beetje tegen. Hij heeft namelijk weinig nieuws te melden, zijn kritiek is vaak oude wijn in nieuwe zakken. Dat maakt zijn boodschap niet minder relevant, het is alleen te hopen dat het ook echt een keer verschil zal uitmaken in de dagelijkse ontwikkelingspraktijk. Het boek heeft twee sterke punten. Easterly brengt de economische prestaties in beeld van landen die de afgelopen decennia steun hebben ontvangen van de Wereldbank en IMF. De gegevens zijn niet echt florissant. Het tweede sterke punt is het onderscheid tussen ‘searchers’ en ‘planners’.

=
Wilbur Perlot

Penguin Books 2006, 436 pagina’s

Lezen

Redacteurs
van de Helling
bevelen hun
zomerlektuur aan

de Helling
herfst 2007

45

De eerste Holocaust. Over de massamoord op de Armeniërs

— Robert Fisk

Deze herfst wordt dit hoofdstuk uit Fisks boek *De Grote Beschavingsoorlog* opnieuw uitgebracht. Fisk, Midden-Oostencorrespondent van *The Independent*, kiest voor een provocerende positie. Dat hij en zijn Turkse uitgever in Turkije het risico lopen te worden aangeklaagd vanwege belediging van het 'Turkendom' zal Fisk niet deren. Maar hij trapt ook op andere tenen door de Armeense genocide van 1915-1917 'het Auschwitz van het Armeense volk' te noemen, 's werelds eerste, vergeten Holocaust'. Fisk negeert andere genocides uit de geschiedenis, zoals die tijdens de slavernij en die op de Herero in Namibië tussen 1904 en 1908, nota bene door het Duitse leger. Met de titel roept Fisk de al zo vaak gevoerde en heilloze discussie op over de vraag welke genocide het eerst, het ergst en het meest uniek was. Door het hele boek worden parallellen getrokken tussen de Armeense genocide en de Holocaust. Over de vraag of er daadwerkelijk Duitse betrokkenheid is geweest bij de Armeense genocide zijn wetenschappers verdeeld. Maar het lijkt Fisk niet om de beantwoording van die vraag te doen. Door de vergelijking wil hij vooral aandacht vragen voor het aangedane leed. En daarin slaagt hij, dankzij de meeslepend geschreven verhalen over de wederwaardigheden van overlevenden van de Armeense genocide en hun nakomelingen.

=
Aysel Sabahoglu

AMBO/Standaard 2007, 128 pagina's

Planet of Slums

— Mike Davis

Superstar socioloog Davis trekt in *Planet of Slums* zijn vlijmscherpe eg over het feit dat er een dezer jaren voor het eerst in de geschiedenis meer mensen in de stad zullen wonen dan op platteland. Een 'overurbanizatie' die volgens Davis wordt gedreven door depriëatie en armoede. De explosieve groei van steden is terug te voeren op een onbeheersbare groei van sloppenwijken in die steden. In slechts vijftig jaar werden steden metropolen (Lagos groeide van 0,3 tot 13,4 miljoen) en metropolen 'megacities' (Mexico groeide van 2,9 tot een onwaarschijnlijke 22,1 miljoen). Net als zijn boek over de autobom (zie vorige Helling) is de analyse ondergeschikt aan de provocatie, en de algemene boodschap ondergeschikt aan de stortvloed aan bijzondere anekdotes. Dat gezegd, levert Davis weer een prachtig onderzoek af. Speciale aandacht verdient de manier waarop hoe hij de illusie van de krottenwijk als armenzelfhulp doorprikt. De 'planet of slums' is geen anarchistische vrijplaats waarin armen een dak boven hun hoofd timmeren, maar een onzichtbare onroerendgoedmarkt waar lokale machthebbers, corrupte politici en internationale fondsen samenwerken. In veel steden zijn de krotten juist de meest winstgevendende huizen in de stad en krottenwijken uitgestrekte 'rent plantations' waar kongsies van investeerders, politici en maffia de precare levenssituatie optimaal te gelde maken.

=
Joost Janmaat

Verso 2006, 228 pagina's

De open samenleving en haar vijanden

— Karl Popper

In deze politiek-filosofische klassieker uit 1945 haalt Popper hard uit naar de grote denkers Plato, Hegel en – met iets zachtere hand – Marx. In zijn driftige relaas verdedigt Popper de rede, individuele vrijheid en de liberale democratie, die op het spel worden gezet door 'radicale collectivisten' waarbij 'de staat alles is en het individu niets'. Met scherpe pen bekritiseert hij de vijanden van vernieuwing en moderniteit. Hoewel Popper dit boek tijdens de Tweede Wereldoorlog schreef, is zijn angst voor totalitarisme nu nog actueel. Denk aan Poetin, Chávez en Mugabe met hun ongetemde honger naar macht. Maar met een overgrote vertegenwoordiging van conservatieve partijen in de nationale politiek vertoont zelfs Nederland trekjes van een gesloten samenleving. Het boek was iets te zwaar voor op het strand, maar is in de herfst fijn bij de open haard.

=
Noortje Thijssen

Lemniscaat 2007, 940 pagina's

verder kijken

De VPRO televisie zendt op 12 november een programma uit over een wereld zonder vervuiling. De ontwerper William McDonough en de chemicus Michael Braungart presenteren in de uitzending van 27 juni al hun oplossing voor vervuiling: afval omzetten in voedsel. Hun milieustrategie gaat niet uit van versobering, maar van de gedachte dat groei en een schoon milieu hand in hand kunnen gaan. Verschillende bedrijven werken al met hun voorstellen. Dit eerste deel is nog op internet te zien. Het tweede deel gaat over de vraag: hoe passen wij dit concept in Nederland toe?

=

Tegenlicht, maandagavond 12 nov.
Nederland 2, 20.55- 21.55.
www.vpro.nl/programma/tegenlicht

Het was een wereld op zich

of liever gezegd: twee werelden

de wereld van de passagiers

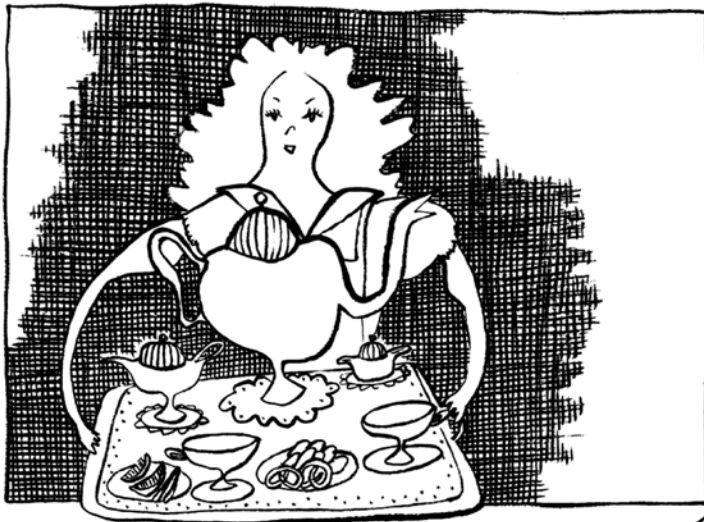

de wereld van het personeel

Je zou het schip kunnen vergelijken met een theater. Met voor en achter de schermen. Maar het was wel een vreemd theater want wie waren de toeschouwers en wie de acteurs?

Ik keek mijn ogen uit...

alleen als wij ons kostuum,
het uniform aanhadden, mochten wij
in het passagiersgedeelte komen

Ik voel me niet goed
Zeeziek
hoewel... we varen
niet eens
geloof ik

zet
het hier
maar heer
Schat

Ze hadden er geen idee van
dat er op dek 2 een wasserij
was, waar alleen Chinezen
werkten die nog witter
waren dan de lakens
die ze wasten,

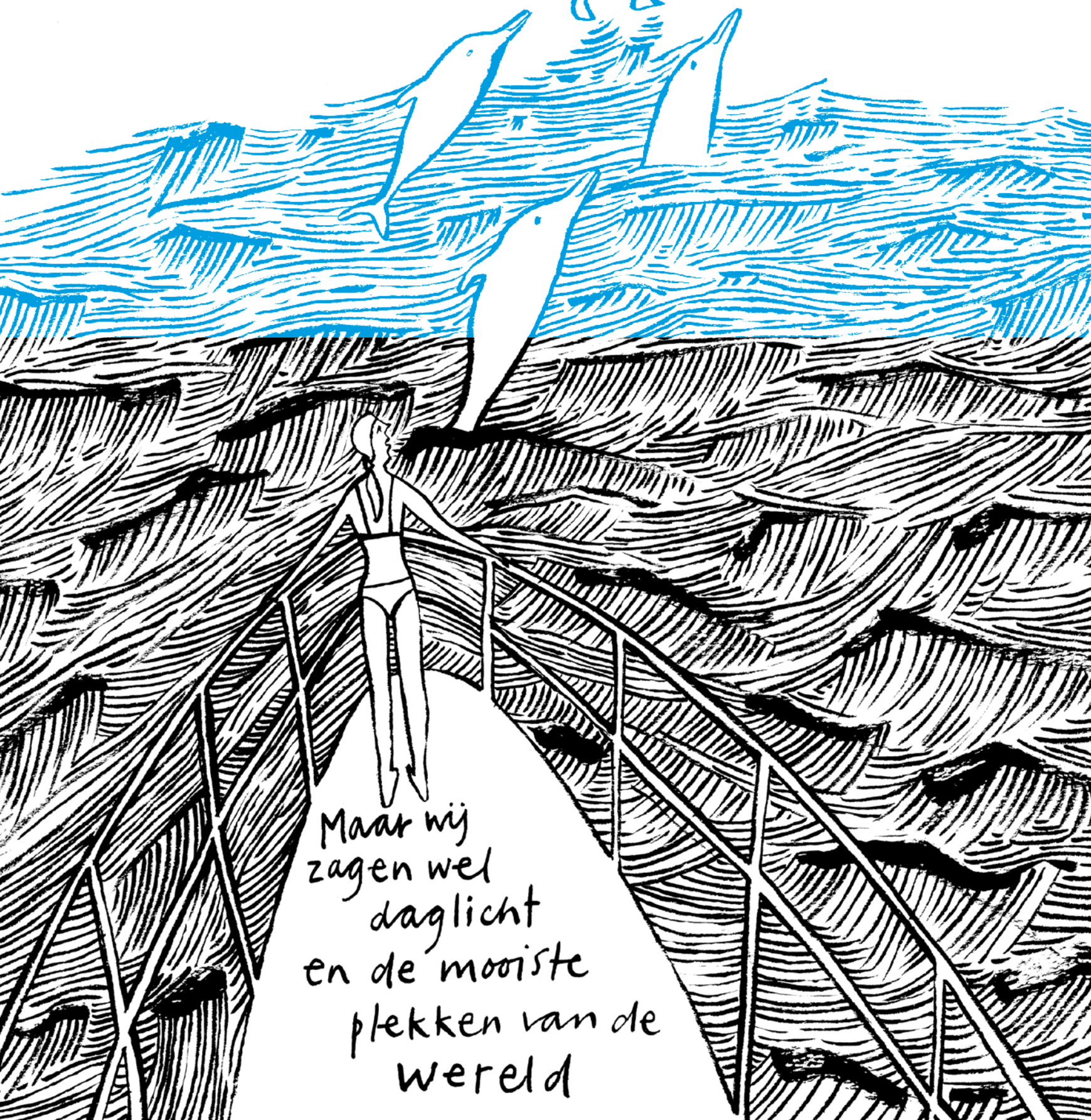

omdat ze nooit
daglicht zagen.
Ze hadden een
contract
voor drie jaar
zonder één
vrije dag.

zweeds voor
*ik ben moe

Wij, de 'scandinavische'
stewardessen, werkten ook
zeven dagen per week
'sochtends en 's avonds
een half jaar lang

Maar wij
zagen wel
daglicht
en de mooiste
plekken van de
wereld